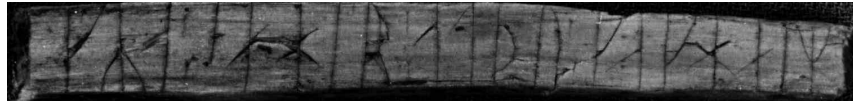

Stemmer fra fortiden

En komparativ analyse av neverbrev fra Novgorod og
runepinner fra Bergen

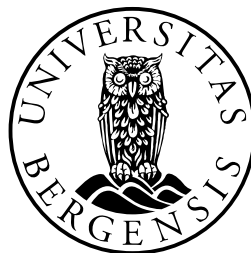

Masteroppgave i Russisk av Anette Aas

Institutt for fremmedspråk

Våren 2013

Veileder: Ingunn Lunde

Forord

Denne masteroppgaven ble ikke til av seg selv, det ligger mye arbeid bak og det er mange involverte som fortjener en stor takk. Først og fremst vil jeg takke min veileder Ingunn Lunde for all hjelp med å finne svar på spørsmål som har dukket opp i prosessen, og for å ha peilet meg inn på rett vei når jeg har vært på villspor, slik at jeg kom i mål. Jeg vil også takke Brita Lotsberg Bryn for mye hjelp i begynnelsen av arbeidsprosessen og for å ha oppmuntret meg til å velge neverbrev som materiale og tema for min oppgave. Alle andre ansatte ved russisk på Universitetet i Bergen fortjener også en stor takk for nyttige innspill og kommentarer på masterseminarene som har vært avholdt i løpet av året. Mine medstudenter som har deltatt på disse seminarne vil jeg også takke for støtte og hjelp. En stor takk går også til mine medstudenter på lesesalen ved Institutt for Fremmedspråk, som har gjort pausene morsomme og de lange arbeidsdagene levelige. Takk til Marianne Freng Isaksen, fungerende orakel for masteroppgaveskriving, for at du har holdt ut med meg og svart fornuftig på alle mine spørsmål.

Familien min har vært et sjeldent syn i de mest hektiske periodene, men de har kommet med støttende ord på telefon og gode klemmer når jeg har kommet på besøk en sjelden gang, takk for det. Dette gjelder også mine venner utenfor lesesalen, takk for at dere har vært til støtte for meg selv når jeg ikke har hatt tid til å besøke dere så ofte som jeg skulle ønske. Sist men ikke minst vil jeg takke min korrekturleser Håvard Skøien for å ha lest igjennom hele oppgaven og rette store og små skrivefeil, og Ingrid-Elisabeth Ringstad for å ha korrekturlest sammendraget på engelsk. Om det etter dette skulle være noen feil igjen i teksten er det mitt ansvar alene.

Translitterasjon av kyrilliske bokstaver i oppgaven er gjort etter norsk system.

Abstract

This master's thesis explores similarities and dissimilarities between birch bark letters from Novgorod and rune-sticks from Bergen. These historical written sources are found on sites of archaeological excavations, and are dated to the medieval times. The first birch bark letter was dug up from Novgorodian soil the 26th of July 1951, and since then archaeologists have found over 1000 birch bark letters in Novgorod. The rune-sticks from Bergen exceed 600 findings, and derive from archeological excavations at Bryggen held after the great fire in 1955.

Birch bark letters and rune-sticks have played a similar role in their respective cultures and this invites comparative study. There have been carried out several studies on birch bark letters in Russia. The birch bark letters have provided information about the history of Russia as well as language and dialect in Novgorod. In Norway, similar studies have been done on rune-sticks. This thesis has also been inspired by a couple of previous studies where findings of birch bark letters have been compared to findings of rune-sticks.

The analysis in this thesis starts by categorising the birch bark letters and rune-sticks according to their different functions. There are five main categories: labels, magical and religious writing, drawings, inscriptions of the alphabet and letters. My main focus is on the letters, as these often provide more information than the other categories. A main aim of this thesis is to find out whether the authors of the texts used similar terms to adress their recipients. The results of the analysis show that there are several differences and a few similarities between the birch bark letters and the rune-sticks in this respect. There are many long birch bark letters, but only two long letters on rune-sticks. The two long letters on rune-sticks are business letters. In the birch bark letters the author usually writes a greeting and the name of himself (and in a few cases herself) and the name of the recipient. This is not that common in the letters on rune-sticks where only one of the long business letters start with a sentence of greeting. Moreover, I investigate whether rune-sticks are a product of a more spontaneous culture of writing than the birch bark letters. For some of the subcategories the rune-sticks seem to have a more spontaneous nature than the birch bark letters.

Innholdsfortegnelse

Forord	ii
Abstract	iii
Liste over bilder	v
1. INNLEDNING	1
1.2. Problemstilling.....	2
1.3. Struktur i oppgaven	3
1.4. Bakgrunn for valg av tema og tidligere forskning.....	4
1.5. Byene Novgorod og Bergen i middelalderen	6
1.5.1. Novgorod og Bergen som skriftsentre	12
1.6. Forskningsoversikt og teoretiske tilnærminger til materialet	15
2. MATERIALE OG METODE	19
2.1. Neverbrev	19
2.2. Runepinner.....	24
2.3. Metode	25
3. ANALYSE	28
3.1. Merkelapper.....	28
3.2. Magiske og religiøse innskrifter	32
3.3. Tegninger.....	34
3.4. Alfabetinnskrifter.....	37
3.5. Brev	37
3.5.1. Hilsener og kontekst	39
3.5.2. Andre hilsener	48
3.6. Runepinner som kan sammenlignes med neverbrevene.....	53
4. KONKLUSJON	68
4.1. Kritisk blikk på eget arbeid	70
4.2. Forslag til videre forskning.....	71
4.3. Bonusresultat	72
LITTERATUR	74
Internett.....	76
Store norske leksikon på nett.....	76
Indeks over hele neverbrev som er med i oppgaven	78

Liste over bilder

Bilder på forsiden:

Neverbrev № 366, hentet fra: gramoty.ru.

Runepinne B149, hentet fra: <http://www.nb.no/baser/runer/runebilder/b149a.jpg>.

Bilder i teksten:

1, side 1. Det første neverbrevet, hentet fra <http://www.pravenc.ru/text/78140.html>.

2, side 8. Sølvgrivna, hentet fra: *The Viking Heritage – A Dialogue between Cultures* (1996: 69).

3, side 11. Rekonstruksjon av Novgorod på 1500-tallet, hentet fra: *Ja poslal tebe berestu* (Janin 1965: 13).

4, side 11. Scholeussticket, hentet fra:
http://landseer.no/fronter/Berg_omegn/Berg_trykk/Berg_trykk.htm.

5, side 16. Bilde av tabell fra *Drevnenovgorodskij dialekt* (Zaliznjak 2004: 37).

6, side 17. Hilsningsfrasen i neverbrev № 67 med markert kors i begynnelsen (redigert av meg). Bildet er hentet fra: gramoty.ru.

7, side 19. Neverbrev både utbrettede og sammenrullede, og redskaper til å risse inn bokstaver med. Hentet fra: <http://bibliotekar.ru/nauka/45.htm>.

8, side 21. Veilag. Bildet er hentet fra: *Ja poslal tebe berestu* (Janin 1965: 21).

9, side 23. Skjermdump fra gramoty.ru.

10, side 28. Bilde av neverbrev № 632, hentet fra: gramoty.ru.

11, side 31. Merkelapper. Bildet er kopiert fra: *Runer frå Bryggen* (Liestøl 1964: 9).

12, side 32. Tegning av neverbrev № 674, hentet fra: gramoty.ru.

13, side 34. Foto: privat. Tatt på Bryggens museum 10.02.13.

14, side 34. Tegningen av skpisstevner, hentet fra: *Runer fra Bryggen og andre smakebiter fra samlingene* (Ågotnes 1997: 19).

15, side 35. Faksimile av neverbrev № 200, hentet fra: <http://www.agefotostock.com/en/Stock-Images/Rights-Managed/FAI-13907>. Tegningen er hentet fra: gramoty.ru.

16, side 35. Stavelser og menneskefigurer. Tegning av neverbrev № 206, hentet fra: gramoty.ru.

17, side 36. Faksimile og tegning av neverbrev № 590, hentet fra: gramoty.ru.

18, side 43. Faksimile av neverbrev № 446, hentet fra: gramoty.ru.

1. INNLEDNING

Datoen 26. juli 1951 har skrevet seg inn i historien som en svært viktig dato for middelalderforskningen i Russland. I Novgorod denne dagen pågikk det en arkeologisk utgravning hvor en kvinnelig arkeolog ved navn Nina Fedorovna Akulova arbeidet (Janin 1965: 24–25). Det er på grunn av funnet hun gravde opp av jorden denne dagen, at jeg kan skrive masteroppgave om mitt valgte tema 72 år senere. Slik ser funnet ut:

1. Det første neverbrevet.

Denne masteroppgaven baserer seg på arkeologiske funn fra middelalderen i form av *neverbrev* fra Novgorod og *runepinner* fra Bergen. Runepinner er nok kjent for de fleste her i Norge, neverbrev er muligens mindre kjent. Neverbrev er betegnelsen på en bit av never (bjørkebark) som folk har risset inn beskjeder på og sendt til hverandre i middelalderen. Beskjedene er risset inn med eldre kyrilliske tegn, og en ting som skiller disse skriftlige kildene fra øvrige skriftlige kilder vi kjenner fra middelalderen er at de er skrevet på et språk som ligger nær talespråket folk brukte på den tiden (Zaliznjak 2004: 21–22). Språket i neverbrevene er derfor blitt forsket mye på, blant annet er det skrevet en bok om dialekten som ble brukt i middelalderen i Novgorod basert på språklige analyser av neverbrev derfra, og fra noen andre russiske middelalderbyer. Det er verket *Drevnenovgorodskij dialekt* (videre referert til med forkortelsen DND) skrevet av Andrej Anatoljevitsj Zaliznjak jeg her referer til. De fleste neverbrevene som er funnet i Novgorod fra 1951 til og med 2003 er omtalt i dette verket. Det vil si at det siste neverbrevet som er med er № 949.

Alle neverbrevene som er publisert i DND er analyserte: man har studert innholdet i dem både språklig og pragmatisk, og forsøkt å hente ut så mye informasjon fra dem som mulig. Jeg har fått mye bruk for dette verket i min egen analyse, da alle brevene i det er gjengitt med normaliserte kyrilliske/kirkeslaviske bokstaver, og oversatt til moderne russisk. Neverbrevene

jeg har brukt som mitt hovedmateriale er også publiserte på nettsiden gramoty.ru (URL 1). Jeg har fått mye bruk for denne nettsiden når jeg har samlet mitt materiale. Også når jeg har analysert brevene har jeg hatt stor nytte av denne nettsiden, da hvert brev har en egen lenke som fører til siden der det aktuelle brevet er omtalt i den digitaliserte utgaven av DND.

Runepinner er betegnelsen for pinner med runer ristet inn på seg. Det er funnet over 600 runepinner i Bergen. Disse har blitt forsket mye på, både som kilde til informasjon om språk, men spesielt som historisk kilde. Runepinnene er katalogiserte på internett (se URL 2), men ikke alle er oversatt til moderne norsk der. Det er derimot de som er publisert i katalogen *Norges innskrifter med de yngre runer* (forkortet til NIYR) redigert av James E. Knirk, så jeg har benyttet meg av informasjonen i denne i min analyse. Jeg har også hentet runepinner fra andre kilder som omtaler dem, blant annet en masteroppgave som omhandler runepinner fra Norske middelalderbyer, deriblant Bergen (Püttsepp 2003).

1.2. Problemstilling

Jeg ønsker i denne masteroppgaven å sammenligne neverbrev med runepinner. Neverbrev og runepinner er sammenlignbare på grunnlag av sin funksjon i samfunnet, og de er skrevet i samme periode, middelalderen, på samme type materiale. Med dette mener jeg ikke at de er skrevet på eksakt samme type materiale, neverbrev er skrevet på never, og runepinner på trepinner og andre ting. Jeg tenker mer på det faktum at de ikke er skrevet på dyrt pergament som er ment til å vare, men på tre og annet billig materiale som kan kastes etter bruk. Begge fungerer som kommunikasjon mellom mennesker hvor partene normalt ikke møtes fysisk, altså er det en form for brev. Det finnes også neverbrev og runepinner som ikke fungerer som brev, men for eksempel huskelister som noen har skrevet til seg selv, merkelapper som viser hvem som eier gjenstanden de tilhører, og andre typer innskrifter som ikke er ment til å sendes til noen.

Funksjonen neverbrev og runepinner tjente i middelaldersamfunnet er altså sammenlignbar. Jeg ønsker med denne analysen å belyse likheter og forskjeller mellom disse skriftlige kildene. Jeg viser i analysedelen at det finnes likhetstrekk ved de ulike kategoriene neverbrev og runepinner kan settes inn i, men finnes det likheter og forskjeller innad i disse kategoriene?

Jeg kommer tilbake til hvilke kategorier det er snakk om i kapittelet om materiale og metode. Jeg skal fokusere på hovedkategorien *brev*, som kan deles inn i underkategorier etter innholdet i brevene, for eksempel personlige brev og handelsbrev. Er det mulig å finne ut, ved å se på innholdet, hvilket forhold menneskene som sender og mottar brevene har, og om de tiltaler hverandre på sammenlignbare måter i de respektive byene?

For å finne svar på mine spørsmål har jeg analysert brev som omhandler forretninger og handel, og generelt pengerelaterte temaer som skyld, lån og gjeld. Jeg har også analysert brev som har familierelatert, personlig tematikk. Hovedfokuset i min analyse av neverbrevene har vært åpningsfrasene eller hilsenene i brevene, sett i sammenheng med brevenes kontekst. Jeg ville finne ut om det finnes ulike måter å skrive på eller forskjellige *stiler* i de forskjellige brevene i ulike kategorier. For å finne svar på det måtte jeg altså i tillegg til hilsenen se på konteksten til brevene, hvem som var mottaker og avsender, og hvilket forhold de hadde. Det er ikke mulig å finne ut alt dette i alle brev, men i noen brev kan man finne ut dette både ut ifra brevets funnkontekst og ut ifra innholdet i brevet. Jeg holder hovedfokus på neverbrevene som er mitt hovedmateriale, men runepinnene trekkes inn i et komparativt perspektiv. Målet med analysen er å finne ut av hvordan russiske folk i middelalderen tiltalte hverandre i neverbrev, og se hvilke forskjeller og likheter som finnes mellom dem innen de ulike kategoriene jeg har satt opp.

1.3. Struktur i oppgaven

Jeg har valgt å dele denne oppgaven inn i fire hoveddeler. Jeg har til nå presentert tema og problemstilling i den første delen som jeg har valgt å kalle kapittel 1. Innledning. Videre i dette kapittelet vil jeg presentere tidligere forskning, konteksten til neverbrevene og runepinnene, samt teori som er relevant for min analyse. Etter dette presenterer jeg mitt materiale og metoden jeg har brukt for å analysere det i kapittel 2. Analysekapittelet følger som kapittel 3. Her tar jeg først opp likheter mellom neverbrev og runepinner i ulike kategorier utenfor mitt hovedmateriale. Deretter analyserer jeg mine utvalgte neverbrev med fokus på hilsenene i dem. Etter dette tar jeg med et utvalg av runepinner og viser hvilke likheter og forskjeller som finnes mellom disse i forhold til det jeg har kommet frem til i analysen av neverbrevene. Til slutt skriver jeg hva jeg har funnet ut i konklusjonskapittelet,

kapittel 4. Her belyser jeg også problemer med min egen analyse, og har med forslag til hva man kan forske videre på når det gjelder komparativ analyse av neverbrev og runepinner.

1.4. Bakgrunn for valg av tema og tidligere forskning

Jeg har i de senere årene gradvis fattet interesse for eldre historie, og synes informasjon man kan tilegne seg om og fra vår fortid er spennende. Jeg er også interessert i språk, særlig i eldre språk og ulike språks utvikling. Før jeg begynte på master i russisk tok jeg to fag innen norrøn filologi utelukkende for min egen interesse. Jeg visste ikke på det tidspunktet at jeg ville komme til å få bruk for de fagene. Jeg har lenge vært kjent med funn av runepinner fra Bergen, men jeg visste ikke noe om omfanget og ikke så mye om innholdet i dem. Neverbrev hadde jeg ikke så stor kjennskap til før jeg på masternivå tok et fag om russisk språkhistorie og språkstruktur, og da så jeg umiddelbart likheten mellom disse brevene og runepinnene. Jeg ble med en gang interessert i å finne ut mer om neverbrev, så når vi skulle skrive essay som et obligatorisk arbeidskrav i faget valgte jeg å skrive om neverbrev. På bakgrunn av min interesse for norsk og russisk historie ble det altså til at jeg ville skrive en sammenlignende analyse av neverbrev og runepinner. Selv om jeg har studert litt språkhistorie som er aktuelt for analyse av mitt materiale, føler jeg ikke at jeg kan nok til å analysere språket hverken i runepinnene eller neverbrevene. Språket i brevene gir jo uansett ikke grunnlag for en sammenlignende analyse, da de er skrevet på forskjellige språk, henholdsvis gammelrussisk og norrønt. Språket i brevene er allerede analysert av andre nokså inngående, så jeg ser mest på innholdet, men jeg kommer inn på språklige og stilistiske trekk der det er relevant. Jeg fokuserer også på det man vet om *konteksten* brevene er skrevet i, hvem som er avsender og mottaker av dem, og hvilken stil brevene har.

Ett av spenningsmomentene i min oppgave er nettopp dette med sammenligning av neverbrev og runepinner. Neverbrev og runepinner har blitt sammenlignet av andre før meg, men det er ikke mange som har gjort det. Det er hovedsakelig tre verk jeg kjenner til som sammenligner, eller når det gjelder det ene: sammenstiller, neverbrev og runepinner. Det første verket som sammenligner neverbrev og runepinner er Kristiina Püttsepps masteroppgave fra 2003, avlagt ved Universitetet i Oslo, med tittelen *Kjærlighet på pinne – vertshusinnskifter fra norske middelalderbyer* (Püttsepp 2003). Püttsepp skriver hovedsakelig om runepinner fra norske

byer, men tar med noen neverbrev og sammenligner dem med runepinnene. Masteroppgaven handler om det forfatteren kaller vertshusinskifter, som altså er innskrifter som handler om kjærlighet og sex, og om temaer knyttet til lystige lag, noe som ofte innebærer alkohol. Det er i forbindelse med runepinner som omhandler kjærlighet at Püttsepp viser noen neverbrev som har lignende innhold.

Det andre eksempelet på en slik sammenligning er i et hefte utgitt av Museene i Novgorod og Staraja Ladoga, Ermitazjen og Vitenskapsmuseet, i forbindelse med utstillingen *Fra runepinner til internett* som ble arrangert på Vitenskapsmuseet i Trondheim i 1997. Hftet har tittelen *Skrift... i middelalderens Russland og Trondheim* (Johansen 1997). I dette heftet er det samlet noen artikler som omhandler runepinner og neverbrev fra Russland, etterfulgt av en katalog over funnene som ble utstilt. Her blir ikke runepinnene og neverbrevene sammenlignet på lik linje som i den nevnte masteroppgaven eller som jeg gjør i min analyse. Dessuten er runepinnene som er omtalt i katalogen funn fra Russland, ikke norske runepinner. De involverte museene har sett koblingen mellom runepinner og neverbrev og valgt å lage en utstilling med funn fra Russland, i Trondheim. De viser også til sagamaterialet i heftet, som forteller om vikinger som reiste østover, blant annet til Novgorod (Johansen 1997: 9–11). Dette heftet er først og fremst populærvitenskapelig, til formidling i forbindelse med utstillingen. Det inneholder likevel interessant informasjon om enkelte neverbrev, så jeg bruker noen eksempler fra dette i oppgaven. I utstillingen ble det vist frem runepinner, neverbrev og andre gjenstander med innskrifter på fra byene Staraja Ladoga, Novgorod og Gorodisjtsje (Johansen 1997: 7).

Også Simon Franklin ser likhetstegn mellom funksjonen neverbrevene og runepinnene hadde, og skriver om dette i boken *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950 – 1300* (Franklin 2002). Han kommenterer også sammenhengen mellom neverbrev, egyptiske innskrifter på papyrus og innskrifter fra Storbritannia som dateres seg til romertid (Franklin: 2002: 36). Selv om ikke alle eksemplene han viser til kan dateres til samme periode, mener Franklin at de hadde samme funksjon i sine respektive samfunn. Runeinnskriftene han skriver om derimot er de som er funnet i Russland (Franklin 2002: 112–115).

Disse nevnte verkene har alle inspirert meg til å velge å skrive en sammenlignende analyse av neverbrev og runepinner. Siden faget mitt er russisk har jeg hatt hovedfokus på neverbrevmaterialet, så utvalget jeg har gjort av neverbrev er større enn mitt utvalg av runepinner. Utvalget av runepinner begrenset seg også naturlig da mange av funnene fra Bergen er fragmenterte og ikke analyserte eller omtalte, og heller ikke oversatte til moderne norsk. Jeg har også måttet gjøre et utvalg av det store neverbrevmaterialet som finnes for å kunne ha et håndterbart materiale. I kapittelet *Materiale og Metode* skriver jeg mer detaljert om hvordan jeg har gjort mitt utvalg. Jeg vil likevel nevne her at det kun er brev fra Bergen og Novgorod jeg har valgt å sammenligne. Dette er delvis på grunn av at disse byene ligner på hverandre utover disse sammenlignbare funnene, og delvis fordi det er i disse byene det er flest funn av henholdsvis runepinner og neverbrev, i forhold til andre byer i sine respektive land.

1.5. Byene Novgorod og Bergen i middelalderen

Det meste man vet om fortiden vår er basert på arkeologiske funn, da særlig i periodene før man finner skriftlige kilder. I middelalderen har man bevart skriftlige kilder, neverbrev og runepinner inngår i disse, som kan gi supplerende informasjon til de øvrige arkeologiske funnene. Senere i dette kapittelet skal jeg fortelle mer om hvilke ulike skriftlige kilder vi har bevart fra middelalderen, og hvordan mitt valgte materiale skiller seg fra disse. Nå vil jeg fortelle generelt om byene Bergen og Novgorod i middelalderen basert på informasjon man har hentet ut ifra andre kilder, både arkeologiske kilder og skriftlige kilder.

Basert på arkeologiske funn vet man at Novgorod var en handelsby, men også en by bestående av håndverkere. Man har blant annet funnet spor etter verksteder som tilhørte låsesmeder, garvere, smeder, glassblåsere, bøkkere (tønnemakere), skomakere, vevere, tekstilfargere, bryggere, og bakere (Janin 1992: 73). Det er til tross for funnrikdommen ikke funnet store kvanta av verdifulle metallgjenstander (gull og sølv) som man finner i andre byer på samme størrelse (Rybina 1992: 161). En av grunnene til dette kan være at folket ikke har måttet grave ned sine rikdommer på grunn av uroligheter, da det ikke har vært noen store uroligheter i middelalderen i Novgorod (Rybina 1992: 161). Gull og sølv har vært verdifullt, og det måtte bli importert (sammen med noen andre metaller og materialer) ettersom

Novgorod ikke har naturlig forekomst av disse metallene (Janin 1992: 73). Sølv ble gjerne brukt som betalingsmiddel, noe som også vises igjen i neverbrevmaterialet. I neverbrevene er det snakk om betalingsenhetene *grivna*, *kuna*, *nogata*, *rezana* og *ververitsa* (*veksja*). Den viktigste pengeenheten var mellom 1100- og 1500-tallet *sølvgrivna*, med en vekt på ca 200 gram (Janin 1965: 161). Som nevnt er det ikke funnet store sølvskatter i Novgorod, men jeg vil ta med et bilde av en sølvskatt funnet på Gotland, som inneholder et stort antall av slike sølvgrivna.

2. Sølvgrivna.

Det er de store sølvbarrene på bildet som kalles for sølvgrivna. De som er rombeformede er fra Kiev og veier 164 gram, mens de øvrige er fra Novgorod og veier 204 gram (Jansson 1996: 68). Denne sølvskatten daterer seg til midten av 1100-tallet. Sølvgrivnaene fra dette

funnet er flatbankede i endene, muligens fordi handelsmenne var vant til den lettere typen fra Kiev, og derfor ville sjekke kvaliteten på sølvet i de større grivnaene av novgorodsk type (Jansson 1996: 70). Mange av grivnaene i dette funnet har inskripsjoner risset inn på seg: sannsynligvis navn på eieren av dem (Jansson 1996: 71). En sølvgrivna kunne på 1100-tallet deles inn i en *grivna kuna*, som igjen kunne deles inn i 20 *nogata*, 50 *rezana* eller i 150 *ververitsa* (Janin 1965: 162). Foruten disse pengeenhetene ble det også gjort handel i form av bytte av varer, uten penger involvert. Varene som ble eksportert fra Novgorod var pels, honning, voks, linstoff, noen typer fisk, osv. (Janin 1992: 75).

Når det gjelder styresettet i Novgorod ble dette på sent 1000-, tidlig 1100-tall endret fra å ha en regjerende fyrste, til å ha bojarer som styrte byen ved hjelp av en gruppe mennesker som hadde funksjon som borgermester, kalt *posadnik* (Janin 1992: 75). Dette vet man ut ifra skriftlige kilder, først og fremst krøniker, men man finner også informasjon om bojarer i neverbrevmaterialet (Janin 1992: 75–76). Bojarene kjempet seg til makten i følge krønikene, og selv om de fikk mye makt hadde de fortsatt en fyrste som bestemte over dem, men bojarene fikk regjere over sitt område i byen (Janin 1992: 91).

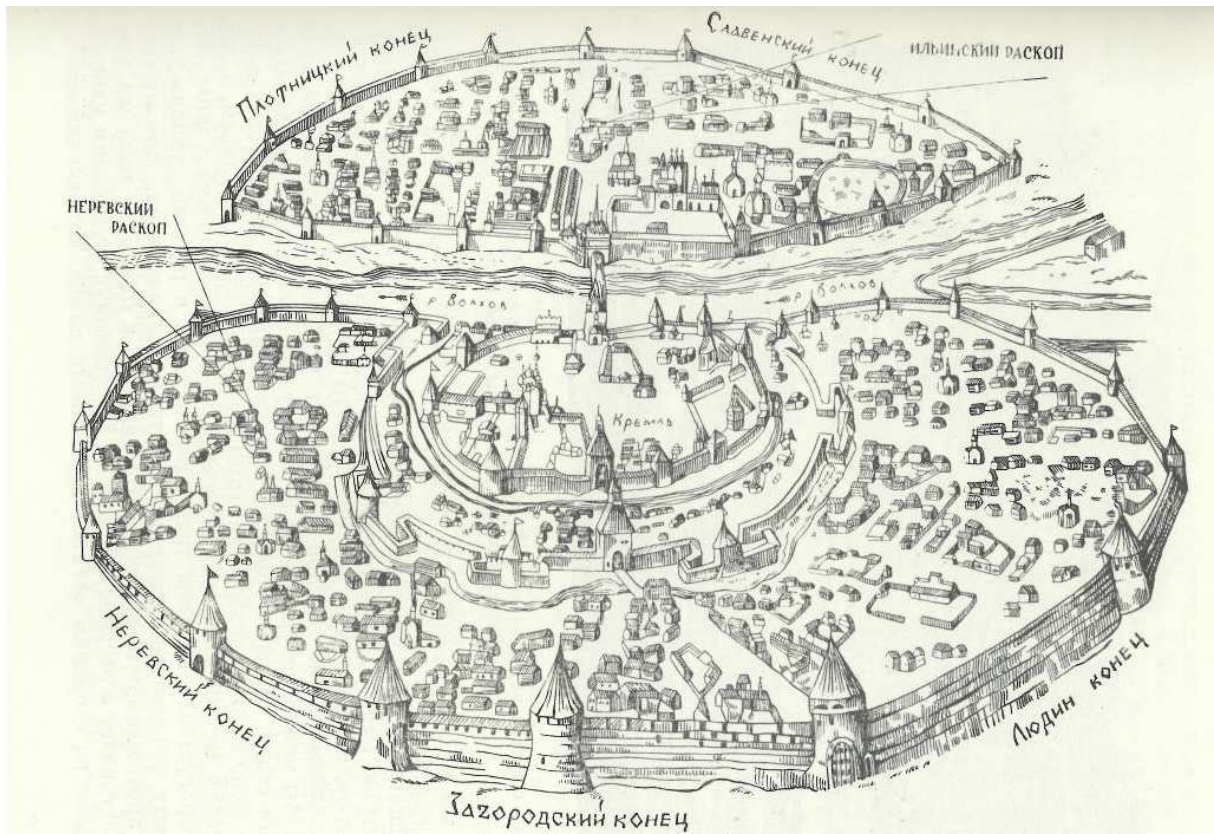
Både fra neverbrevmaterialet og fra arkeologiske funn har man bevis på at det har vært et fungerende skattesystem i Novgorod i middelalderen (Janin 1992: 78–82). Det har blitt funnet noen små tresylindere som kunne forsegle sekker som man brukte til å samle inn skatt i (Janin 1992: 78). Den største delen av skatten gikk til fyrsten, altså til staten, og en *tiende*, altså ti prosent gikk til kirken, og en liten slant gikk til skatteinnkreveren selv (Janin 1992: 78–79). Systemet med at ti prosent av alle inntekter skulle gå til kirken hadde man også i Norge. Det ble innført av Sigurd Jorsalfare ca 1120 (SNL 1).

På 1300-tallet regner man med at det var 200 kirker i Novgorod, og 40 000–80 000 innbyggere (SNL 2). Størrelsen på Bergen i middelalderen er vanskelig å anslå, man regner med at det kan ha vært ca. 7000 innbyggere på 1300-tallet (SNL 3). Altså ser det ut til at Bergen var betydelig mindre enn Novgorod, men ikke mindre viktig. Også i Bergen var handel viktig, men man drev med vareproduksjon i tillegg. Viktige eksportvarer for Norge og Bergen i middelalderen var tørrfisk og trelast (SNL 3). Varehandel foregikk ofte som byttehandel, noe man også finner eksempler på at nevnes i runepinnene. I runepinnene er det

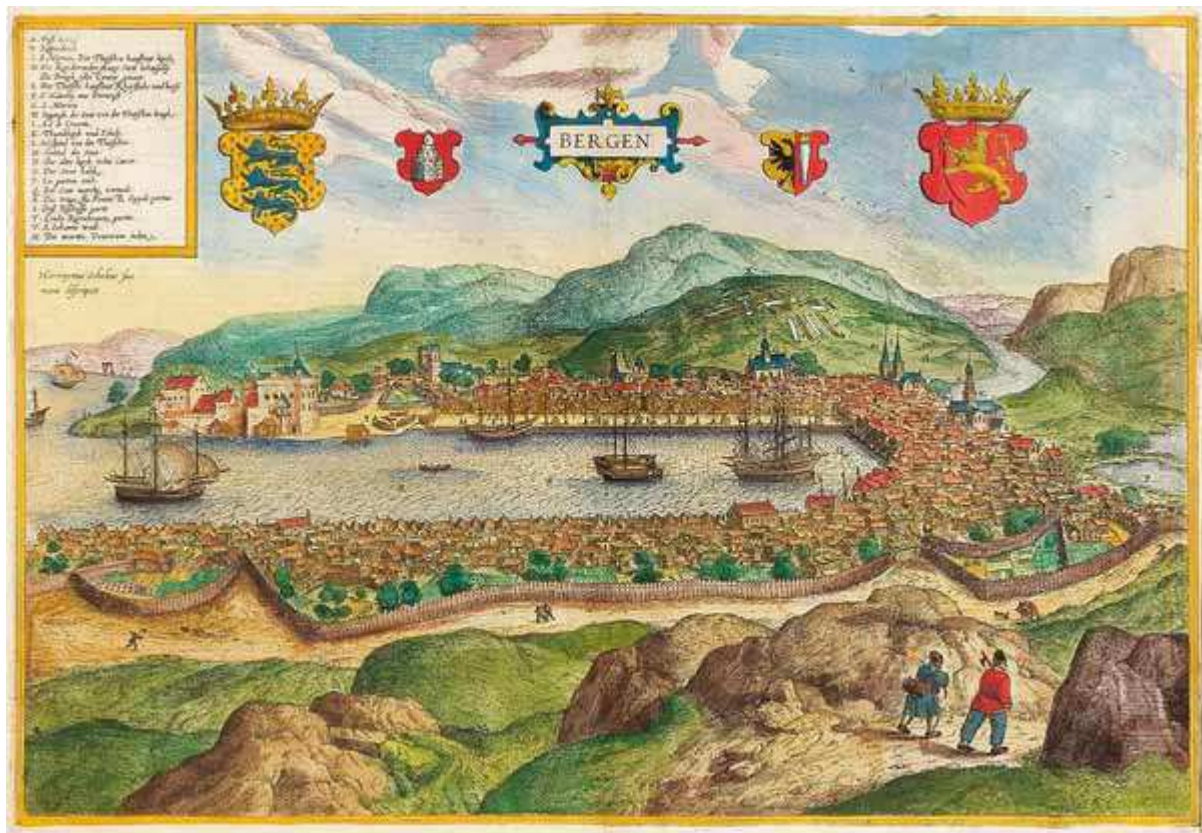
snakk om flere betalingsmidler som er mål for varer, eksempelvis korn. I følge SNL var smør et viktig betalingsmiddel i Norge i middelalderen, og «både kuleie, jordleie og landskyld ble utredet i form av smør» (SNL 4). Jeg har i min analyse ikke støtt på eksempler hvor det har blitt bedt om smør i betaling, men jeg har et eksempel hvor det blir bedt om ulike kornmål. Det blir da bedt om flere *mæler* og *såld*: en mæle tilsvarer 16,2 liter og et såld tilsvarer seks mæler, altså 97,2 liter (SNL 5).

Styresettet i Bergen besto i hvert fall i tidlig middelalder av en kongemakt som hadde sitt kongesete på Bergenhus. I sen vikingtid og tidlig middelalder var det folk med mektige allierte, mye makt og ressurser som kunne bli konge (Bagge 2013: 79). Etter *institusjonaliseringen* av kongen på 1200-tallet ble kongen sett på som utvalgt av Gud, og det var kongen og hans avkom som skulle styre landet (Bagge 2013: 79). Også i Norge måtte bøndene betale skatt til kongen (SNL 3).

Det er ingen tegninger av byene Novgorod og Bergen som er bevart fra perioden jeg skriver om, men jeg vil ta med en tegning av hvordan Novgorod kan ha sett ut på 1500-tallet, og et bilde som kalles Scholeussticket som viser Bergen anno 1580. På bildet av Novgorod vises det også hvor det har foregått utgravninger i årene 1951–1965 (Janin 1965: 13).

3. Rekonstruksjon av Novgorod på 1500-tallet.

4. Scholeussticket.

1.5.1. Novgorod og Bergen som skriftsentre

Neverbrev og runepinner faller inn under såkalt *primary writing* i følge Franklin (2002: 21–47). Med dette mener han at det er blitt skrevet på et objekt (never og tre) som er laget kun med den hensikt at det skal skrives på, det har ingen annen funksjon (Franklin 2002: 20). Denne klassifiseringen fører til at neverbrevene og runepinnene havner i samme kategori som andre skriftlige kilder, som for eksempel krøniker. Det har tidligere vært vanlig å dele skriftlige kilder inn i kategoriene *manuskripter* og *inskripsjoner* (Franklin 2002: 16), noe som fører til at neverbrev og runepinner ikke havner i samme kategori som andre kilder. Den vanlige inndelingen virker i utgangspunktet logisk for meg, da neverbrev og runepinner ikke har samme funksjon som andre skriftlige kilder. Franklins argument for at kategoriene manuskripter og inskripsjoner fungerer dårlig, er at kategorien inskripsjon er en samlekategori for alle innskrifter som ikke er manuskripter (2002: 18). Dette er jeg også enig i, neverbrev og runepinner er ikke enkle innskrifter på lik linje med tagging på en vegg, de har et eget formål. De er likevel forskjellige fra skriftlige kilder skrevet på pergament. Disse er gjerne ment til å vare, mens både runepinner og neverbrev er midlertidige, de inneholder informasjon som bare skal vare en viss periode. Derfor har man helt andre sjangre i disse kildene, blant annet *brev* som jeg hovedsakelig fokuserer på i analysen.

Det som skiller brevsjangeren fra andre kilder er rent formmessig lengden og funksjonen. Og mens skrivested og -måte varierer når det gjelder brev er det visse trekk som går igjen for andre historiske kilder. Når det er snakk om andre historiske kilder, er det som regel *letopisi* (krøniker) man refererer til. Krønikeskriving i Rus ble utviklet i Kiev på 900-tallet, men spredte seg fort til andre byer, blant annet Novgorod (Tolotsjko 2003: 5).

Krønikene skildrer alt fra historiske begivenheter som kriger og branner, til hvordan man konstruerte byer og anla kirker (Tolotsjko 2003: 5). Noen krøniker er mer kjent enn andre, den kanskje mest kjente heter *Povest vremenykh let* (fortellingen om de forgangne år), som er skrevet for å hindre at historien ble glemt av fremtidige generasjoner (Tolotsjko 2003: 6). Dette verket er muligens skrevet av en munk ved navn Nestor, og på norsk blir verket ofte referert til som Nestorkrøniken (SNL 6). Krøniker ble også skrevet av andre: munk, abbeder, ansatte i fyrstens administrasjon og fyrstene selv (Tolotsjko 2003: 5). Krøniker fra Novgorod kan utgå fra kirke-/klostervirksomhet eller fra fyrsten (Tolotsjko 2003: 174). For

eksempel er den eldste krøniken fra Novgorod kjent under navnet *Novgorodskaja pervaja letopis starsjego izvoda* (Den eldste utgave av Novgorods første krønike), utkommet fra kirke/kloster (Tolotsjko 2003: 174). Den samme krøniken finnes i en yngre versjon, som da heter *Novgorodskaja pervaja letopis mladsjego izvoda* (Den yngre utgave av Novgorods første krønike), og er utkommet fra fyrsten (Tolotsjko 2003: 174).

Krøniker er en ganske liten sjanger når man regner antall manuskripter, kun ett manuskript er datert til før 1300 (Franklin 2002: 24). Den mest utbredte sjangeren er liturgiske tekster skrevet i- og for bruk i kirker/klostre (Franklin 2002: 23–24). De fleste av disse er bøker med innhold som skulle brukes under gudstjeneste eller i andre religiøse seremonier, for eksempel evangelier (Franklin 2002: 23–24). Det eldste østslaviske manuskriptet som har overlevd er et evangelium og er datert til 1056–7 (Franklin 2002: 25). Evangeliebøker utgjør størsteparten av de manuskriptene man har overlevert til i dag (ca 20 prosent) (Franklin 2002: 25). Salmer utgjør også en del av den litteraturen som ble hyppig brukt og var viktig i kirke- og klostervirksomhet. Man har ikke like mange overleverte manuskripter i denne sjangeren, og Franklin mener grunnen til dette kan være nettopp den hyppige bruken (2002: 24–25). Manuskripter som ble hyppig brukt har forsvunnet, og man har bare overlevert yngre kopier av dem (Franklin 2002: 24). Bøker som derimot ble sett på som svært verdifulle (eksempelvis evangelier), gjerne med tegninger og metallbeslag, og som da ikke ble like hyppig brukt har mulighet til å overleve tidens tann (Franklin 2002: 24–25).

Det ble også skrevet lovbøker i middelalderen, både lover av- og for kirken, og andre (Franklin 2002: 145–169). *Russkaja Pravda* (Russisk lov) var en lov for fyrstene og deres menn, og gjaldt lokalt (Franklin 2002: 155, 156). Kirken førte såkalte kanon-lover inn i det lokale lovsystemet som både fyrsten og kirken dro nytte av (Franklin 2002: 155).

Også i Norge ble det skrevet lovbøker, blant disse er Magnus Lagabøtes lov, som hadde en egen bybolk som kun gjaldt for byene (Sunde 2013: 107). Denne loven kom i tillegg til mange andre lover man hadde, blant annet Gulatingsloven som gjaldt for Vestlandet (Sunde 2013: 106). Som historiske skriftlige kilder fra middelalderen i Norge er det nok sagaer som er mest kjent. Disse er som regel skrevet av islendinger, og det finnes både sagaer og tåtter¹ som

¹ «Tått, kort fortelling, mindre enn en saga, men av samme type. De fleste tåtter er innskudd i sagaer» (SNL 7).

nevner Bergen (Mundal 2013: 175). Man finner beskrivelse av «storbylivet» i Bergen by i flere fortellinger eller sagaer fra utenforstående som kommer til Bergen, blant annet som omhandler drukkenskap (Mundal 2013: 175–177). Else Mundal stiller i sin artikkel «Sagaskrivarene og Bergen» spørsmål om Bergen kan ha vært senter for sagaskrivning (2013: 179). Hun mener at det med så mange kirkelige institusjoner skulle ligge til rette for at Bergen var et senter for skriftkultur (Mundal 2013: 179).

Man kjenner til mange sagaer om konger, såkalte kongesagaer som er skrevet av islandske forfattere og omhandler norske konger (Mundal 2013: 180). Det er derimot få man tror er skrevet av nordmenn. Mundal trekker frem Ágrip som et av verkene som sannsynligvis er blitt skrevet av en nordmann (2013: 180). Sagaene skrevet av islendinger forteller også mye om Bergen som skriftsenter for det er svært sannsynlig at de islandske forfatterne arbeidet med å skrive i Bergen (Mundal 2013: 181).

Jeg har nevnt at språket i russiske skriftlige kilder fra middelalderen lå nært opp mot det talte språket, altså kunne folk forstå det som sto i bøkene (forutsatt at de kunne lese). Dette gjelder også for skandinaviske kilder, de er skrevet på norrønt språk, altså samme språk som folket snakket. Det som derimot skiller runepinner fra andre skriftlige kilder er alfabetet de er skrevet med. Alfabetet som brukes på runepinnene er selvsagt runer, derav navnet, mens det i andre skriftlige kilder ble skrevet med latinske bokstaver. Spurkland mener det også eksisterer et skille mellom den kommunikative konteksten runeinnskifter (runacy) og norrønt med latinske bokstaver (såkalt literacy) representerer (2004: 343–344). Så selv om språket er det samme i utgangspunktet, brukte man ulike uttrykksformer, både rent visuelt og innholdsmessig, i ulike kontekster.

Skriftlige kilder som krøniker, lovbøker og andre verk skrevet av lærde folk forteller systematisk om ulike aspekter ved livet i byene i middelalderen. Noen forteller detaljert om enkelthendelser, for eksempel kongesagaene, andre forteller om hvordan man administrerer en by. Neverbrev og runepinner supplerer disse kildene ved å gi spesifikk informasjon om spesifikke mennesker, og gir oss et innblikk i disse menneskenes liv. De kan også supplere og motbevise teorier man tidligere har trodd på. Et eksempel på det er neverbrev № 526 og № 718 som er gjeldsbrev som supplerer det man vet om

skatteinnkreving fra krøniker og arkeologiske funn (Janin 1992: 81). Et eksempel fra Bergen er at noen av runepinnene fra Bryggen inneholder skaldestrofer, noe som viser at folk fortsatt brukte skaldestrofer på 1200-tallet i Bergen, noe som står i motsetning til det man tidligere trodde (Mundal 2013: 194).

1.6. Forskningsoversikt og teoretiske tilnærminger til materialet

Neverbrevene har blitt flittig brukt som kilde til kunnskap om Russlands historie. Det var først og fremst språket i brevene som fattet filologenes interesse, men historikerne har analysert innholdet i dem. Jeg har tidligere nevnt en viktig filolog som skriver om språket i neverbrevene, Zaliznjak. Han skriver imidlertid også om innholdet, og i neverbrevsforskningen har det helt fra begynnelsen vært et godt samarbeid mellom filologer og historikere.

En viktig historiker som skriver om neverbrev som kilde til historie på bakgrunn av innholdet i dem er *Valentin Lavrentevitsj Janin*. Janin har skrevet flere bøker som jeg har fått bruk for både som bakgrunnskunnskap og i min analyse. Han er også redaktør for en bok som ble utgitt etter en konferanse som ble holdt i 2001, 50 år etter at det første neverbrevet ble funnet. Boken heter *Berestjanye gramoty: 50 let otkrytija i izutsjenija* (2003), og inneholder en rekke artikler innen ulike felt av neverbrevsforskningen.

Fra et metodologisk synspunkt er det i min kontekst interessant å trekke frem en komparativ analyse fra denne boken som sammenligner neverbrev og japanske eldre skrifter kalt *mokkan* (Miura 2003: 235–252). Det kommer frem av denne artikkelen at neverbrev og disse japanske skriftene ikke er så veldig like, og forfatteren uttrykker et ønske om å kunne studere dem enda nærmere for å finne ut mer. Hun har et eksempel på likhet mellom disse, og det er tegninger. I denne forbindelse trekker hun frem tegningene av skolegutten Onfim på neverbrev (se analysekapittelet 3.3.), og sammenligner disse med tegninger av voksne studenter på mokkaner (Miura 2003: 252). De japanske mokkanene er ikke like russiske neverbrev i form. De er skrevet med blekk på treplater, og ble mest brukt mellom 600- og 800-tallet (Miura 2003: 235). Arkeologer fra begge de aktuelle landene synes likevel disse brevene ligner såpass mye at de kan sammenlignes (Miura 2003: 236–236). Som jeg har nevnt under punkt

1.2. i dette kapittelet er det flere som har sett en sammenheng mellom neverbrev og runepinner også. Disse var i tillegg i bruk i samme periode, og ble skrevet på lignende måte (se kapittel 2. Materiale og metode). Jeg mener derfor at dette materialet har et stort potensiale for interessante sammenlignende analyser.

Med et så stort materiale var det vanskelig å komme i gang med analysen, hvor skal man begynne? Under kapittel 2. *materiale og metode* skriver jeg om hvordan jeg gikk frem: jeg valgte å begynne med å analysere hilsener i neverbrevene, og se om de kunne ha en fast formel i faste kontekster. Det er flere som har skrevet om hilsener eller åpningsfraser i neverbrevene. Zaliznjak har laget en oversiktlig tabell over de vanligste hilsenene/åpningsfrasene. Tabellen viser antall brev datert til den aktuelle perioden som inneholder den aktuelle hilsenen.

Таблица 1–2. ОСНОВНЫЕ ТИПЫ АДРЕСНЫХ ФОРМУЛ В БЕРЕСТЯНЫХ ГРАМОТАХ

Период	грамота	покланание	отъ X-а къ Y-у	поклонъ	приказъ	челомъ бытъ, челомъ битыѣ	челобитьѣ
XI – 50-е гг. XII в.	12	8	35	—	—	—	—
ок. 1160–1180 гг.	4	13	24	—	—	—	—
ок. 1180–1220 гг.	—	18	26	3	—	—	—
ок. 1220–1300 гг.	—	3	18	10	—	—	—
ок. 1300–1340 гг.	—	—	7	15	1	1	—
ок. 1340–1380 гг.	—	—	5	33	8	6	—
ок. 1380–1400 гг.	—	—	3	11	2	4	5
I пол. XV в.	—	—	—	12	4	15	8

5. Bilde av tabell fra DND.

Denne tabellen viser fordelingen av hilsener og når de ulike hilsenene var mest populære å bruke. Den sier derimot ingenting om i hvilken sammenheng hilsenene ble brukt, og Zaliznjak skriver heller ikke mye om det. Han nevner ett trekk jeg også har funnet eksempler på, nemlig at tiltaleformen *gospodin* (herre) forekommer i ulike varianter som et *etiketnyj element* («høflig element») som Zaliznjak så fint kaller det, altså som et trekk i høflige brev. For å finne mer ut av *hvordan* de ulike hilsenene ble brukt må man se til andre neverbrevsforskere.

Mesjtsjerskij (1995) har ved å se på hilsnene i neverbrevene forsøkt å finne ut om det finnes en såkalt *epistoljarnyj stil* (brevstil) for neverbrevene. Zaliznjak (2004) har som nevnt forsket mye på språket i neverbrevene, og rekonstruert det som nå kalles den novgorodske dialekt på grunnlag av dem. Altså tenker man at folkene som har skrevet brevene har brukt trekk fra sitt talespråk i dem. Selv om språket de har brukt for å få frem sitt budskap hadde flere muntlige trekk enn for eksempel språket krønikeforfattere brukte, fantes det likevel en slags mal for hvordan man åpnet og avsluttet brevene mener Mesjtsjerskij. Han viser også til det at ulike hilsener var mer populære enn andre i visse perioder, og at det derfor kan ha vært en egen stil for brevformatet i de periodene. Også Tsjerepnin mener at visse hilsener går igjen i brev med visse stiler, blant annet finnes det en høflig hilsningsformel som blir brukt i brev sendt mellom slektninger eller venner, i rettsdokumenter, brev i korrespondanse mellom husholder og gårdsherre osv. (1969: 23).

Det er skrevet en artikkel som omhandler en av hilsenene som blir mest brukt i neverbrevene, nemlig hilsenen «поклон». Artikkelen heter *Poklon i etimonimy etogo slova v retsjetiketnoj sisteme vostotsjnykh slavjan*, og tar altså for seg hilsenen поклон i høflig talespråk hos østslaverne. Forfatteren av artikkelen, N. S. Grebensjtsjikova, mener at denne hilsenen ble brukt både i dagligdagse brev og i offisielle brev. Hun nevner en kontrakt som eksempel på et slikt offisielt brev (Grebensjtsjikova 2005: 99). Også Picchio skriver om denne hilsenen og mener at den er et bevis på at det har vært utbredt å sende skriftlige beskjeder til hverandre etter en viss mal (1979–1980: 652–653). Både Mesjtsjerskij, Zaliznjak og Grebensjtsjikova trekker frem at det er mulig at et korstegn i begynnelsen av brev kan være erstatning for å skrive hilsningsordet поклон (Grebensjtsjikova 2005: 99, Zaliznjak 2004: 37). Det kan også stå i tillegg til hilsningsordet slik det gjør i neverbrev № 67 (Mesjtsjerskij 1995):

6. Hilsningsfrasen i neverbrev № 67 med markert kors i begynnelsen (redigert av meg).

Jeg begynner min analyse med å vise at neverbrev og runepinner kan sammenlignes i andre kategorier enn brev. Kategoriene, eller snarere sjangrene jeg viser, er merkelapper, magiske og religiøse innskrifter og tegninger. Dette er ikke kategorier jeg selv har satt brevene inn i,

men allmennkjente inndelinger gjort for å systematisere funnene. Mer problematisk blir det når jeg kommer til analysen av brevene. Her er det mange kategorier man kan sette brevene inn i på grunnlag av ulike faktorer.

Patsjkunova har skrevet en artikkel som omhandler muligheten til å rekonstruere privatlivet til novgorodere på grunnlag av neverbrevene (Patsjkunova 2003: 125). I artikkelen deler hun inn neverbrev i ulike kategorier basert på deres innhold og kontekst. Hun deler brevene inn i familierelaterte og ikke-familierelaterte brev, så denne kategorien er basert på forholdet mellom mottaker og avsender (Patsjkunova 2003: 132–133). Hver av disse kategoriene deles inn i underkategorier som baserer seg på innholdet i brevet. Dette fører til at noen brev havner inn under flere kategorier. For eksempel havner neverbrev № 9 inn under kategorien *forhold mellom ektefeller* (familierelatert), og i tillegg under *kvinner og samfunnsliv* (ikke-familierelatert) (Patsjkunova 2003: 132–133). Jeg gjengir dette brevet i analysen, men skal forklare kort hva det handler om her. Det er en kvinne som skriver til en mann og ber om hjelp fordi hennes ektemann har forlatt henne og hun er blitt kastet ut av huset.

Jeg bruker ikke like systematiserte kategorier i min analyse, men har kommentert brevene basert på stil, innhold og kontekst. For eksempel kaller jeg noen brev for personlige brev, fordi tematikken i dem angår det personlige, private liv. Brevene jeg kaller forretningsbrev eller handelsbrev er brev som omhandler handel. En del av runepinnene jeg har med i analysen er kategoriserte som forretningsbrev i boken *Norges innskifter med de yngre runer*. Når det gjelder stil har jeg for det meste kommentert om brevene er formelle eller uformelle.

2. MATERIALE OG METODE

Materialet jeg bruker som grunnlag for min analyse er neverbrev fra Novgorod og runepinner fra Bergen. Neverbrev er den norske betegnelsen på arkeologiske funn av små ruller av never med kyrilliske tegn risset inn, datert til middelalderen. På russisk kalles de *berestjanye gramoty* (берестяные грамоты) som kan oversettes til norsk som «neverdokumenter». Neverdokumenter er egentlig en mer korrekt betegnelse, i og med at ikke alle neverbrevene som er funnet er det vi vil kalle for *brev* (skrevet med det formål at det skulle leveres til en mottaker). Jeg bruker betegnelsen *neverbrev* gjennom hele oppgaven likevel, siden dette er den etablerte betegnelsen på norsk. Dessuten bruker jeg kun neverbrev som er i kategorien brev i min analyse.

2.1. Neverbrev

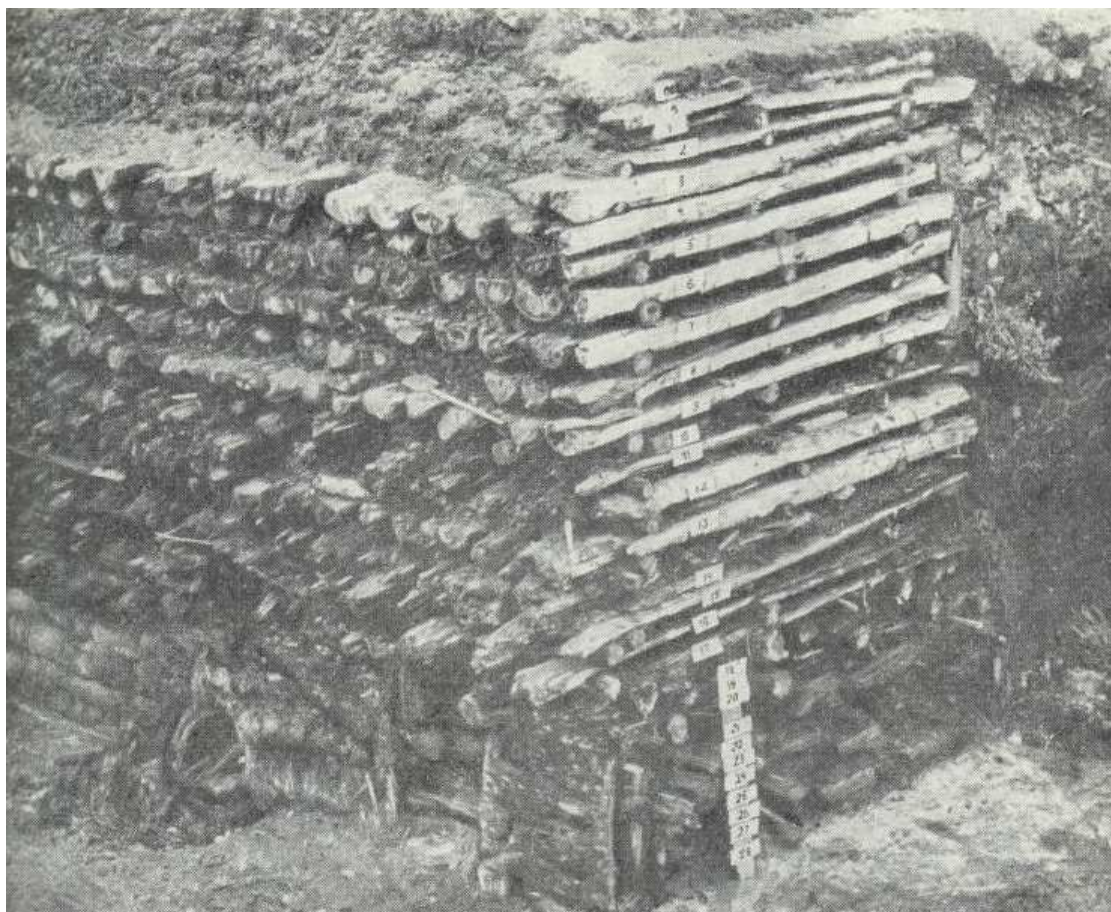
Innholdet i neverbrevene og utseende på dem varierer. Et typisk neverbrev fra Novgorod er omtrent 20–25 cm bredt og 4–8 cm langt. Det er en hel prosess som må til før man har et ferdigskrevet neverbrev. Først blir bjørkebarken rensket slik at den får en glatt overflate, deretter blir den muligens lagt i bløt eller kokt, så kan bokstaver risses inn med en spiss gjenstand av metall, tre eller bein, før brevet rulles sammen til en rull med skriften på utsiden (Franklin 2002: 37).

7. Neverbrev både utbredte og sammenrullede, og redskaper til å risse inn bokstaver med.

Man vet en god del om hvem som har skrevet mange av neverbrevene, og en del av dem inneholder navn på både avsender og mottaker. Franklin (2002: 39) påpeker at selv om det i begynnelsen kunne virke som at skriving av neverbrev var svært utbredt, har det vist seg i senere tid, ved funn av flere neverbrev, at det er en del likhetstrekk ved forfatterne som man finner når man ser på innholdet og konteksten til neverbrevene. Han viser til at det er en urban elite, klassen under prinser og biskoper, som står bak flesteparten av neverbrevene (Franklin 2002: 39). Janin nevner en del klasser/samfunnsgrupper av folk som skrev neverbrev: «bojarer og håndverkere, kjøpmenn og bønder, krigere og prester» (2003: 11, min oversettelse).

Grunnen til at man i dag finner neverbrev er at folkene som skrev og leste dem, kastet dem etter bruk. «The users of birch-bark letters cast away their scraps of writing to sink into the mud, to be trodden into the ground» (Franklin 2002: 40). Etter at neverbrevene ble kastet i middelalderen, ble de liggende i jorda frem til det første ble funnet i 1951 i Novgorod. Det er grunnet det fuktige jordsmonnet i Novgorod at neverbrevene har blitt bevart så godt her. Man regner med at det ligger ytterligere 20 000 neverbrev i kulturlaget under Novgorod (Janin 2003: 11). En annen positiv ting med jordsmonnet i Novgorod er at det er funnet godt bevart treverk sammen med neverbrevene, gamle brolegninger som ble lagt oppå jorden, når et lag var grodd igjen, la man et nytt oppå (Bjørnflaten 2005: 77). Dette gjør at neverbrevene kan dateres dendrokronologisk. Det vil si at man ved å se på årringene i treet og sammenligne disse med treverk fra noe man med sikkerhet kan fastslå alderen på, kan finne ut ganske nøyaktig hvilket år treverket stammer fra. Man kan da anta at neverbrevene som blir funnet mellom to lag av tre, stammer fra perioden mellom da lagene ble lagt (Bjørnflaten 2005: 78). Dette fotografiet illustrerer disse veilagene:

8. Veilag.

Ved bruk av denne metoden kombinert med andre dateringsmetoder får man datert neverbrevene relativt nøyaktig, innenfor en 15–25 års periode (Janin 2003: 11). De eldste neverbrevene er datert til første halvdel av 1000-tallet, og de yngste daterer seg til sent på 1400-tallet. Omtrent halvparten av neverbrevene er datert til før 1300 (Franklin 2002: 38).

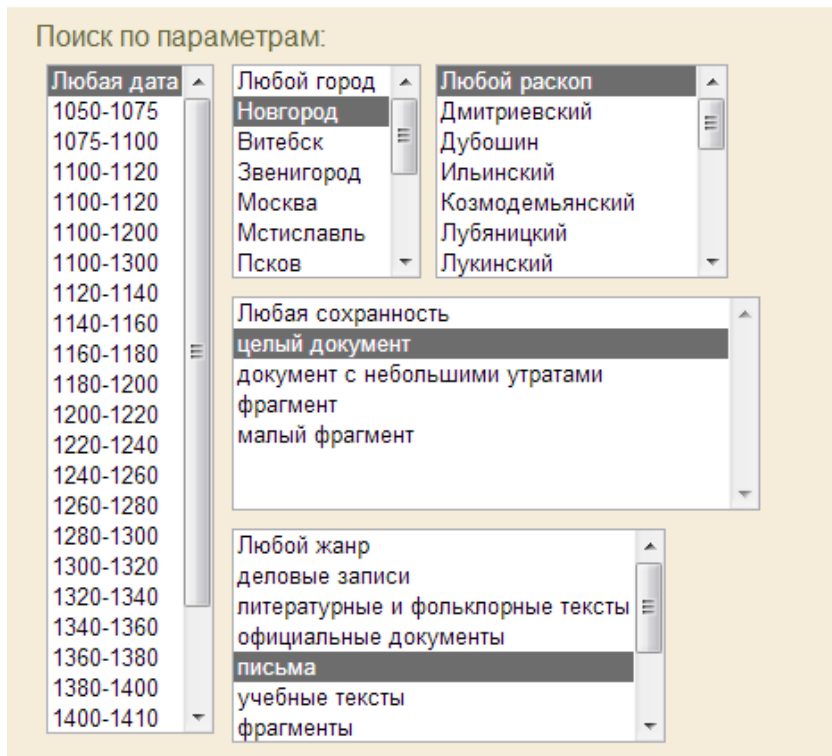
Det er ikke bare i Novgorod man har funnet neverbrev, men det er definitivt her man har funnet flest, man har til nå gravd ut godt over 1000 neverbrev i Novgorod. Man har også funnet neverbrev i Staraja Russa, Torzjok, Smolensk, Pskov, Tver, Zvenigorod Galitskij, Vitebsk, Mstislavl, Moskva og Staraja Rjazan (Janin 2003: 11, Franklin 2002: 37). Det første neverbrevet ble funnet av Nina Fedorovna Akulov 26. juli 1951 (Picchio 1980: 650). Etter dette har det vært arkeologiske utgravninger hver sommer, og man har funnet nye brev hver sesong.

Mange av neverbrevene som er funnet og har blitt forsket på, er publiserte i bøker og på internettsiden *gramoty.ru* (URL 1). Neverbrevene er kategoriserte, og alle har fått sitt eget nummer. Gramoty.ru er tett sammenknyttet med det nevnte verket *Drevnenovgorodskij dialekt* (DND). Det siste neverbrevet fra Novgorod som er omtalt i DND, er nr. 949 (Zalijnjak 2004: 572).

Mellom 1951 og 2004 har det kommet ut en serie bøker i elleve bind, hvert bind inneholder resultatene fra en fireårsperiode med utgravninger. Etter 2004 er resultatene fra de årlige utgravningene publisert i tidsskriftet *Voprosy jazykoznanija* og Zalijnjak holder forelesninger om funnene fra de aktuelle somrene, som bloggen *mitrius.livejournal.com* publiserer et sammendrag av, noen ganger også med videoopptak av forelesningene. Jeg vil bruke de neverbrevene som er publisert i DND og på *gramoty.ru* som grunnlag for min analyse, da det finnes mest forskningslitteratur som omhandler disse.

Det er mulig å søke på enkelte neverbrev på internettsiden *gramoty.ru* ved å skrive inn nummeret på neverbrevet, eller man kan gjøre et avgrenset søk for å komme frem til en gruppe neverbrev. Man kan avgrense søket ved å velge dateringsperiode (for eksempel 1180-1200), en bestemt utgravning (navn på utgravningen), stand (fragment eller helt brev) og funnsted (by), og velge blant flere kategorier basert på innhold, som for eksempel brev, offisielle dokumenter, kirkelige tekster og liknende. For å komme frem til de brevene jeg bruker i analysen har jeg snevret inn søket. Jeg valgte ingen tidsperiode, fordi jeg vil se på brev fra perioden fra og med 1000-tallet til og med 1300-tallet, og alle periodene man kan søke på er tjueårsperioder. Derfor var det lettest for meg å søke på alle perioder, og siden fjerne funn datert til 1400-tallet manuelt. Som nevnt tidligere vil jeg analysere neverbrev i kategorien *brev*, fra Novgorod, og jeg vil kun analysere hele brev, i og med at det for mine formål er lettere å analysere dem når hele innholdet er med. Jeg tar med brev fra alle utgravningene, så jeg valgte heller ingen spesifikk utgravning i mitt søk.

Når man søker slik:

9. Skjermdump fra gramoty.ru.

får man en liste på 138 neverbrev som resultat. Etter å ha luket bort alle neverbrev fra 1400-tallet manuelt, samt de to siste neverbrevene på resultatlisten (No 954 og 955) grunnet at beskrivelsen av dem ikke er publisert på nettsiden enda, får jeg en liste på 120 neverbrev. Med *beskrivelsen* mener jeg all informasjonen som er trukket ut av hvert brev. Funnsted, utgravning, datering, innhold og annen informasjon er publisert på nettsiden gramoty ru. Mange av neverbrevene er dessuten publisert med faksimile, tegning og oversettelse til moderne russisk. De er også analyserte i DND, både morfologisk, semantisk, og syntaktisk. Siden det er vanskelig for en som ikke er spesialist i gammelrussisk å tolke både tegnene i seg selv og hva ordene betyr i de originale innskriftene i neverbrevene, har jeg valgt å bruke kun neverbrev som er oversatt til moderne russisk.

For å begrense materialet ytterligere, leste jeg gjennom alle brevene for å få et overblikk over hva de inneholder av informasjon. Jeg kuttet da ut de neverbrevene som var svært vanskelige å forstå, eller som inneholdt lite informasjon. Jeg har også valgt bort neverbrev som ligner mye på hverandre i innhold, for eksempel er det mange neverbrev som handler om pengerelaterte ting, handel, skyld og så videre, så da har jeg valgt ut noen eksempler jeg vil

analysere. Jeg har også prøvd å velge brev med ulik datering, og funnet eksempler både med og uten navnet på mottaker og avsender.

2.2. Runepinner

Runepinnene fra bryggen i Bergen ble utgravd i årene etter den store brannen som brøt ut på nordre del av bryggen 4. juli 1955 (Ågotnes 1997: 1). Det er funnet over 660 runeinnskrifter fra Bergen, datert fra den senere del av 1100-tallet til ut på 1400-tallet, de fleste er datert til 12- og 1300-tallet (Ågotnes 1997: 6). Runeinnskriftene kan grupperes etter innhold i: brev, bønner, besvergelses, litterære sysler, tidsfordriv, lek og så videre (Ågotnes 1997: 6). Runene er for det meste ristet inn på stykker av tre, enten med en kniv eller et annet skarpt redskap, men de er også funnet på bein, bly, kleberstein, lær og keramikk (Ågotnes 1997: 6). Det er også funnet runepinner og runeinnskrifter fra andre steder i Norge, men jeg tar kun med eksempler fra runepinner funnet i Bergen.

Siden jeg bruker runepinner bare som sammenligningsmateriale, har jeg ikke tatt med like mange av disse i oppgaven. Jeg har med noen analyserte og oversatte eksempler publisert i boken *Norges innskrifter med de yngre runer* (Bind 6) (forkortet til NIYR) redigert av James E. Knirk. Runepinnene er katalogiserte og nummererte i ulike databaser, i 1997 ble det opprettet en digitalisert katalog, gjort tilgjengelig på nasjonalbibliotekets nettside (URL 2). Her er alle runepinnene nummerert og beskrevet, men det er mange av dem som består av noen få tegn, og mange som ikke gir noe særlig mening. Derfor bruker jeg stort sett runepinner fra kapittelet *Bryggen i Bergen: Forretningsbrev og eiemerker* av Ingrid Sanness Johnsen i NIYR. Her har runepinnene fått egne nummer, og jeg bruker disse numrene, de såkalte N-numrene, samt B-numrene i den digitaliserte katalogen, når jeg omtaler runepinnene i analysen, slik at de skal være lette å finne begge steder.

I den digitaliserte katalogen kan man trykke på hvert enkelt nummer, som henviser til ett funn, da får man opp funnsted, lenke til faksimile, transkribert og normalisert tekst, datering og annen informasjon om gjenstanden. Mange av runepinnene som er publisert i NIYR er latinske innskrifter og merkelapper, disse kan ikke sammenlignes med mitt hovedutvalg av neverbrev, så jeg har analysert runepinnene som er nummerert fra og med N648 til og med

N658. Blant runepinnene finnes det også såkalte runekjevler, dette er firkantede runepinner med runer risset inn på flere av sidene (ofte på alle 4), et eksempel på en slik runekjevle er N648/B195 (NIYR 1980–90: 97–106). For å finne frem til runepinner innen andre kategorier enn de såkalte forretningsbrevene har jeg benyttet meg av eksempler fra annen litteratur, blant annet Kristiina Püttsepps masteroppgave fra 2003 *Kjærlighet på pinne – vertshusinskifter fra norske middelalder-byer*. Disse refereres til med sitt aktuelle B-nummer, da de ikke har et N-nummer.

2.3. Metode

Jeg begynte hele prosjektet med å avgrense materialet slik jeg har beskrevet ovenfor. Når jeg da sto igjen med min liste over neverbrev som skulle analyseres, satte jeg i gang med å oversette alle disse til norsk for å kunne forstå innholdet i dem ordentlig. Jeg brukte da den moderne russiske oversettelsen fra gramoty.ru og DND som grunnlag for min egen oversettelse. Grunnen til at jeg valgte å gjøre det sånn, og ikke oversette fra de originale innskriftene er rett og slett fordi jeg ikke føler meg kompetent nok til å tolke gammelrussisk. Jeg har studert russisk språkhistorie som en del av min mastergrad, men har ikke nok kunnskap til å kunne oversette og forstå alt innholdet i gammelrussiske tekster. Da neverbrevene også har muntlige- og dialektale trekk, syntes jeg det var best å ta utgangspunkt i tolkninger gjort av forskere som er spesialister på området.

Jeg har valgt å gjengi brevene i teksten så likt originalteksten som mulig, og da har jeg tatt utgangspunkt i måten de er gjengitt på i DND. Jeg har ikke samme font som er brukt i DND, men jeg hadde stort sett tilgang på de samme tegnene i fonten *Times New Roman* (TNR), så da brukte jeg den fonten. For de tegnene som ikke hadde et lignende tegn i TNR måtte jeg bruke andre tegn, for eksempel tall der det skulle ha vært et tegn for tallet. Jeg hadde heller ikke mulighet til å sette inn en strek over ordene som er forkortet, slik det er vanlig å gjøre i neverbrevene, så disse har jeg satt i kursiv i stedet (jfr neverbrev № 361). Brevene er altså gjengitt i teksten på gammelrussisk, og har min egen oversettelse til norsk i fotnote (hvis ikke annet er nevnt). Når det gjelder runepinnene er de gjengitt på samme måte, med normalisert norrønt i teksten og oversettelse til norsk i fotnoter. Her må det nevnes at ingen av

oversettelsene av runepinnene er mine egne: de er hentet fra de verkene som de originale innskriftene stammer fra.

I analysen skriver jeg om en del om andre kategorier som finnes blant neverbrevene og runepinnene, for å vise at de kan sammenlignes også utenfor brevkategorien. Når det gjelder disse kategoriene har jeg for det meste sett på funksjonen de hadde. Funksjonen er også utgangspunktet for kategoriene de er inndelt i. Etter å ha greid ut om de ulike kategoriene og sett på likheter og forskjeller mellom neverbrev og runepinner innad i kategoriene, fokuserer jeg på hilsenene i neverbrevene og analyserer dem. I tillegg til å sammenligne innholdet i brevene, sammenlignet jeg konteksten brevene kan ha vært sendt i, hvem som var avsender og mottaker, og hvor og hvorfor brevene ble skrevet.

Etter å ha analysert hilsenene i neverbrevene gikk jeg over til å lese innskrifter fra runepinnematerialet mitt nøye. Det viste seg at de runepinnene jeg hadde funnet frem til i katalogen NIYR ikke var så innholdsrike som jeg først trodde. Bare to av dem er lange fullstendige forretningsbrev, mens resten er kortere brev eller notater. Jeg valgte da å analysere de to lange brevene nøye, og å forsøke å hente så mye informasjon som mulig ut av de resterende.

Ved å dele et materiale (for eksempel neverbrev og runepinner) inn i kategorier skaper man et system. I mitt tilfelle har kategoriene som eksisterer fra før, altså de fra gramoty.ru som neverbrevene er delt inn i, og kategoriene i NIYR som runepinnene er delt inn i, både vært hjelpsomme og til tider ført til forvirring. Mens neverbrevene har en egen kategori for gjeldsbrev (ofte lister med navn og pengesummer), falt de tilsvarende runepinnene i NIYR inn under kategorien *forretningsbrev*, noe som førte til at jeg trodde at jeg hadde et større antall brev i form av runepinner enn det som faktisk var tilfellet. Dette er et eksempel på at kategorisering kan være problematisk, selv om det ikke skapte så veldig store problemer i min oppgave. Jeg har flere ganger i løpet av arbeidsprosessen måttet lete utenfor mitt hovedmateriale for å finne brev som hadde likhetstrekk med hverandre. Det har vært nødvendig å avgrense materiale for å kunne ha et grunnlag å analysere brev ut ifra, selv om også det kan være problematisk grunnet at mange brev som kan inneholde viktig informasjon faller bort. Det kan også være problematisk å kategorisere som jeg har nevnt i dette avsnittet,

likevel har jeg også delvis måttet gjøre noen kategoriseringer selv i tillegg til å forholde meg til de eksisterende kategoriene som finnes, som nevnt under punkt 1.6.

Det dukket opp flere problemstillinger etter hvert som jeg fikk lest igjennom og analysert alle runepinnene og sammenlignet disse med neverbrevene. Jeg prøvde å følge opp de fleste så godt jeg kunne, og har da disse med i analysen. Noen problemstillinger kunne jeg ikke følge opp, så disse har jeg skrevet inn under kapittelet *forslag til videre forskning*.

3. ANALYSE

Før jeg begynner på nærlesingen av mitt utvalgte materiale i dette kapittelet vil jeg sammenligne noen av funksjonene neverbrevene og runepinnene hadde i sin samtid, også med eksempler utenfor materialet jeg skal arbeide videre med. Dette gjør jeg for å vise at neverbrevene og runepinnene er sammenlignbare i andre kategorier og funksjoner enn kun *brev*.

3.1. Merkelapper

Som i andre middelalderske handelsbyer har det i Novgorod og Bergen vært et behov for kommunikasjon og for å notere ned ting. Dette vises igjen i neverbrev- og runepinnematerialet, og i mange tilfeller har bruksfunksjonene deres vært knyttet til handel. For eksempel har handelsvarer eller andre gjenstander blitt markert med merkelapper med navn på. Et søk på *jarlytsjki* (merkelapper) fra Novgorod på gramoty.ru gir 34 treff, 26 av dem er hele, resten er fragmentariske. De fleste av disse består av kun ett navn, mens noen inneholder både fornavn og etternavn. Et eksempel er neverbrev № 447, som kun inneholder navnet Zjdanov (Ждановъ). Et eksempel med flere navn er denne lappen, neverbrev № 632: «коузема тоудорове блез[о]ке селатине сыно».²

10. Bilde av neverbrev № 632.

Til sammenligning i runepinnematerialet finnes det 112 runepinner som er klassifisert som «eiermerker» i NIYR. Blant dem er det mange som kun består av et navn, men det finnes også noen hvor det nevnes hvilken vare merkelappen tilhører. Et eksempel på en merkelapp med

² Kuzma, Tudorovs svoger/svigerfar/svigersønn, Seljatins sønn.

kun et navn på er runepinnen N682/B482, hvor bare navnet «Eirik» er risset inn. Det finnes også flere eksempler med «Eirik eier» («Eiríkr á» på normalisert norrønt) risset inn (NIYR 1980–90: 155–158). Det er selvsagt ikke bare Eirik som eier gjenstander, det er funnet flere andre navn i forbindelse med «eier», og mange andre navn uten denne presensformen som forteller om eierskap. Det er i alt 31 runepinner med et enkelt personnavn (et par av disse har to navn) risset inn, 50 med personnavn sammen med «eier», og 10 med innskriften «eier meg» i tillegg til et personnavn. I runepinnematerialet finner man også eksempler på at det står et fornavn pluss navn på gjenstanden merkelappen tilhører. Det finnes fem runeinnskrifter som «har nominalt objekt som viser hva eiermerket har vært festet til: garn, tråd, tre og to ganger sekk» (NIYR 1980–90: 223). Det er også verdt å nevne at mange av merkelappene med runeinnskrifter er fint utformet, og gjerne formet med tanke på at de skal henges fast på eller legges ved en vare (NIYR 1980–90: 223).

Blant merkelappene i neverbrevmaterialet har jeg ikke funnet noen eksempler på at det står et navn og presensformen «eier». Jeg har heller ikke funnet eksempler på at det står hvilken gjenstand merkelappen tilhører i neverbrevmaterialet. Noe jeg derimot har funnet eksempler på er at navnet på merkelappen står i en annen kasus enn nominativ, det finnes et neverbrev med preposisjonen *ко*, som betyr *til*, der navnet står i dativ (neverbrev № 762), og et der hele navnet står i genitiv: *Марии черницы* (neverbrev № 323). I neverbrev № 79 står navnet Mikhail i dativ fordi merkelappen skal legges ved et eller annet som skal gis til Mikhail (Zaliznjak 2004: 380). Det at noe skal gis er spesifisert med et verb i dette brevet hvor det står «*А водаи Михалеви*». Det kan hende noe skal gis også i de andre tilfellene hvor navnene ikke står i nominativ. I runepinnematerialet står navnet i nominativ på merkelappene (NIYR 1980–90: 223).

I neverbrev № 918 kan det se ut som at eierens yrke er nevnt, det står nemlig *Посадник Оксинтий* (Posadnik Oksintij) på lappen, *posadnik* betyr noe som tilsvarer byfogd eller borgermester, og er altså en yrkestittel. Det finnes en runepinne som kan tolkes på to måter (N672/B173), der den ene foreslåtte tolkningen er «Forrådsbestyrer Almar eier» (NIYR 1980–90: 150). Forrådsbestyrer kan vel sies å være en slags yrkestittel. Dette er de eneste eksemplene på yrkestitler blant merkelappene, men jeg vil komme tilbake til yrkestitler som blir nevnt i *brev* senere i dette kapittelet.

Det er altså flere likhetstrekk ved merkelappene fra Novgorod og Bergen, men også en del ulikheter. Ut ifra antall funn og utseende kan det se ut som at det var mer vanlig med slike lapper i Bergen enn i Novgorod. Med dette mener jeg at det er funnet en del flere i Bergen, samt at de fra Bergen er mer forseggjort, men akkurat det kan være fordi de er laget av tre, som jeg antar er lettere å forme enn never. Antall funn gjenspeiler ikke nødvendigvis det antallet som fantes og ble brukt. I runepinnene fra Bergen er det vanlig å skrive navnet på eieren av noe, og i tillegg skrive eksplisitt at han eller hun eier. I neverbrevene har jeg funnet eksempler på merkelapper som tilsynelatende hører til en gjenstand som skal sendes til noen, og hvor man da har skrevet navnet på personen som skal ha gjenstanden. Dette har jeg ikke funnet eksempler på i runematerialet, men det kan tenkes at personene bak navnet som står på merkelappene her kan være mottakere av en vare eller gjenstand. Det står jo bare at personen eier gjenstanden, men ikke om han sender eller mottar den, så det er ikke mulig å si eksakt hvordan dette har foregått. Her følger et utvalg merkelapper fra Bryggen i Bergen:

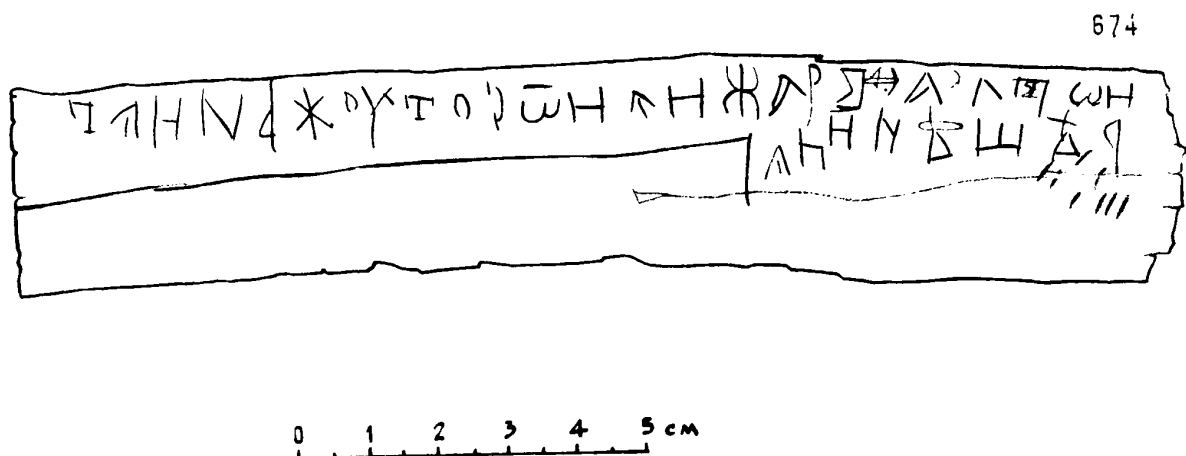
Fig. 2. Eit utval av «merkelappar».
A selection of "labels".

11. Merkelapper

3.2. Magiske og religiøse innskrifter

Både blant neverbrevene og runepinnene har man funnet innskrifter med magisk og religiøst innhold. Det er funnet mange runeinnskrifter som er tolket til å ha hatt magisk betydning/virkning i sin samtid, selv om det også er diskusjoner om i hvilken grad disse innskriftene har «magisk karakter» (Ågotnes 1997: 2). Blant neverbrevene er det ikke funnet like mange innskrifter som er tolket til å ha magisk innhold, men jeg har funnet noen eksempler.

Det ene neverbrevet med magisk innskrift jeg vil nevne her er neverbrev № 674. Dette er ikke så enkelt å gjengi da innskriften må leses fra høyre mot venstre. At innskriften må leses den veien er et magisk trekk som «øker amulettens kraft» (Johansen 1997: 43). Jeg vil ta med tegning av innskriften for å vise hvordan den ser ut:

12. Tegning av neverbrev № 674.

Jeg har ikke tolket dette brevet selv, men hentet den norske oversettelsen fra den nevnte katalogen som tilhører utstillingen *Fra runepinner til internett*. Brevet er en amulett som skulle verne mot ulykke (Zaliznjak 2004: 462). Teksten er hentet fra Davids-salme 55 (54) og lyder slik: «...Og for fiendens røst og for den ugudeliges undertrykkelse» (Johansen 1997: 43). Også den neste magiske innskriften jeg vil nevne er også sannsynligvis en amulett som bruker uttrykk fra kristendommen (neverbrev № 715):

три дева(т)о анеело три дева ароханело
избави раба жеа михеа трасавиче

Dette brevet er en trylleformular/bønn mot feber, men det blir altså brukt kristne uttrykk i det (Zaliznjak 2004: 522, Johansen 1997: 43). Jeg har ikke funnet noen eksempler på magiske innskrifter på neverbrev som ikke inneholder kristne uttrykk. I runepinnematerialet finnes det derimot innskrifter som kan tolkes til å være hedensk magi. Et eksempel er runepinne B380: «Vær du vel faren og vennlig til sinns. Måtte Tor ta imot deg. Måtte Odin eie deg» (Ågotnes 1997: 9). Versemålet i innskriften er av samme type som i eddadiktningen, noe som kan tyde på at de som har skrevet denne typen innskrifter kjente til denne diktningen (Ågotnes 1997: 17). Spurkland mener derimot at denne innskriften ikke er hedensk magi, men kanskje heller en spøkefull referanse til hedensk tro (2004: 336).

En mulig grunn til at man ikke finner rent hedenske innskrifter på neverbrev kan ligge i selve alfabetet brevene ble skrevet på. I Bergen ble det i middelalderen skrevet med både latinske bokstaver og med runer. I Novgorod ble det kyrilliske alfabetet brukt, og det ble skrevet på gammelrussisk, som i mange genrer lå nært opp til kirkeslavisk. I neverbrevene brukte man et skriftspråk som ligger nærmere talespråket enn det kirkeslavisk gjør. Runealfabetet sies å være nedstammet fra Odin i følge den norrøne folketroen, og hver rune har på grunn av dette en iboende magisk kraft. «Særlig i den første tiden må runekunsten ha vært forbeholdt de få, og vært omfattet med dyp respekt» (Ågotnes 1997: 2). En slik hedensk mytologi finnes ikke når det gjelder det kyrilliske alfabetet, her har man derimot fortellingen om brødrene Kirill og Metodius, som skal ha skapt det første slaviske alfabetet (Franklin 2002: 89).

Skrivekunsten i middelalderens Rus har vært forbeholdt en religiøs elite, konsentrert rundt klostere hvor munkene satt og skrev. Selv om neverbrevmaterialet skiller seg fra øvrig gammelrussisk skriftkultur ved å handle mest om verdslige ting, har man funnet noen neverbrev som har blitt kategorisert som *tserkovnye teksty* (kirkelige/religiøse tekster). Disse omhandler religiøse temaer eller er kopier av religiøse tekster. Blant disse finner man også den eneste boken skrevet på never, neverbrev № 419. Boken er på tolv sider, sju av dem inneholder skrift i form av bønner (Zaliznjak 2004: 523). Det finnes også religiøse, kristne innskrifter i runepinnematerialet, flere av dem er skrevet på latin, også disse er preget av

³ (Oversettelse fra Johansen 1997: 43, ikke min egen): Engleskarer, erkeengleskarer, fri Guds slave Mihej fra feberen med bønner fra den hellige Gudsmoder.

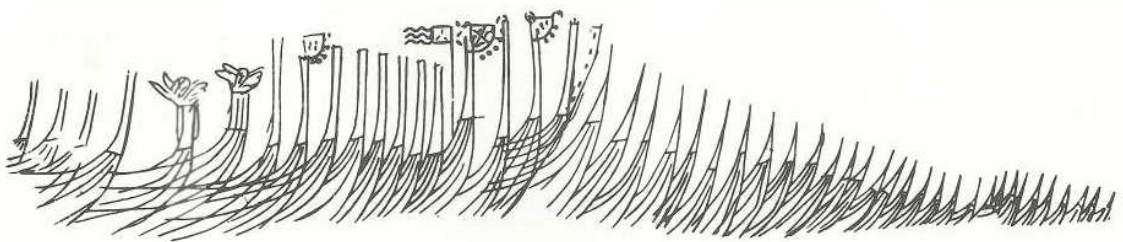
magi, og er gjerne risset på trekors eller amuletter (Ågotnes 1997: 9). Flere av de kirkelige innskriftene i neverbrevmaterialet består av rekker med helgennavn, dette kan være religiøse markeringer, eller kanskje bestillinger av ikoner (Zaliznjak 2004: 466). I runepinnematerialet forekommer det også liturgiske fraser blant de religiøse innskriftene, der «Ave Maria», «Ave» eller «Maria» er hyppigst, og «Pater noster» og «Kyrie eleison» er sjeldnere (Ågotnes 1997: 9).

3.3. Tegninger

Blant hele materialet med innskrifter på never og pinner er det også funnet noen tegninger. På Bryggen er det funnet en tegning av en krigsflåte, der det blant annet er risset inn mange skipsstevner (Ågotnes 1997: 19).

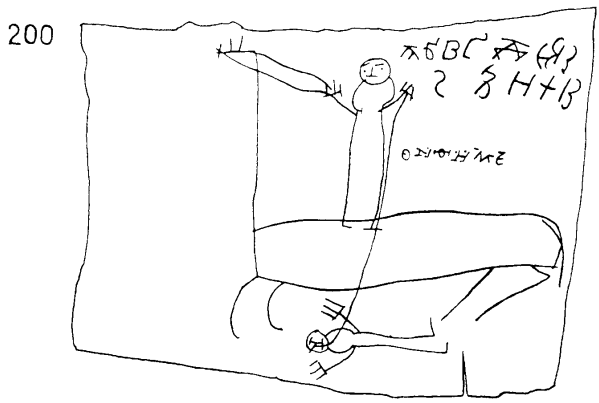

13. Foto: privat. Tatt på Bryggens museum 10.02.13.

14. Tegning av skipsstevner.

I neverbrevmaterialet har man funnet flere tegninger som antagelig er tegnet av en 6–7 år gammel gutt ved navn Onfim (Zaliznjak 2004: 475–478). Dette er den mest kjente tegningen, hvor man ser bildet av en mann på hest med et spyd, og en mann som ligger på bakken, samt begynnelsen på det kyrilliske alfabetet i høyre hjørnet, og navnet Onfim risset inn ved mannen på hesten:

15. Faksimile og tegning av neverbrev № 200.

Onfim har også tegnet bokstaver og stavelser på flere dokumenter, noe som kan tyde på at han har gått på skole for å lære å skrive (Zaliznjak 2004: 475–478).

16. Stavelser og menneskefigurer. Tegning av neverbrev № 206.

Det er neverbrevene № 199–210 og № 331 som blir antatt for å være skrevet av Onfim. Det har vært diskusjoner om det er Onfim som står bak alle disse brevene, men jeg skal ikke gå videre inn i denne diskusjonen. Disse tegningene kan i utgangspunktet ikke sammenlignes i og med at de er av så ulik karakter, og man antar at runepinnen er tegnet av en voksen. Tegningen av krigsflåten er detaljert og forseggjort, mens tegningene på neverbrevene er enkle.

På runepinnen med krigsflåten er det også en runeinnskrift risset inn på baksiden som lyder slik: «Her farer den havdjerve» (Ågotnes 1997: 19), mens det på et av neverbrevene til Onfim (neverbrev № 199) står noe sånt som «Jeg er et beist» ved siden av en tegning som ligner på et slags dyr (Zaliznjak 2004: 476, Artsikhovskij 1963: 18). Det er blant annet grunnet

tegnestilen man har konkludert med at Onfim er et barn. Jeg har ikke funnet noen runepinner hvor det står klart frem at det er et barn som har ristet runene. Det er ikke umulig at barn har kunnet riste runer i Bergen, men jeg tenker man kan si at det ikke har vært særlig utbredt. I Novgorod var det nok heller ikke vanlig at alle barn lærte å skrive. I kategorien *utsjebnye teksty* (akademiske tekster) på gramoty.ru finner man 23 tekster som er tolket til å være øvingstekster for folk som holdt på å lære å skrive og muligens da har gått på skole. Alle brevene til Onfim er i denne kategorien, men i de resterende neverbrevene på denne listen har jeg ikke funnet flere eksempler på at det er barn som har skrevet dem. I neverbrevmaterialet finnes det en tegning som antakelig er laget av en voksen, som dermed kan sammenlignes med tegningen på runepinnen. Den tegningen er er likevel av en litt annen karakter enn runepinnen. Denne tegningen ligger ved beskjedden «литва въстала на корѣлоу»⁴ (neverbrev № 590). Det er mulig denne tegningen er et familiesegl eller lignende, som ikke er kjent for andre enn mottakeren av brevet. Brevet inneholder nemlig ikke navn på avsender eller mottaker, noe som gir mening i og med at innholdet er sensitivt og det er nødvendig med hemmelighetshold (Zalijnjak 2004: 244).

17. Faksimile og tegning av neverbrev № 590.

⁴ Litauerne har gått til krig mot karelerne.

En annen kategori jeg vil nevne er *delovye zapisi* (forretningsoppføringer). Disse er, som de andre kategoriene jeg har nevnt til nå, sammenlignbare på grunn av sin funksjon i samfunnet. På gramoty.ru får man 122 treff på forretningsoppføringer fra Novgorod. Disse forretningsoppføringene inneholder stort sett en liste med ett eller flere navn, og ett eller flere beløp (oppført i ulike pengeenheter i ulike brev), som altså viser hvem som skylder hva, antakelig til den som har skrevet listen. Det virker som at disse oppføringene er skrevet kun som notater til en selv, og ikke er ment til å sendes til noen. I runepinnematerialet har man ikke skilt mellom denne typen forretningsoppføringer og andre forretningsbrev når runepinnene har blitt kategorisert. Blant de såkalte *forretningsbrevene* (som også inngår i mitt hovedmateriale) i NIYR er det flere runepinner som kun inneholder en liste med navn og pengebeløp (slik som de i neverbrevmaterialet gjør). På noen av disse runepinnene står det et ekstra navn på slutten, så det kan hende disse skal sendes til noen, men man kan ikke vite det helt sikkert. Denne type brev er altså på grensen mellom forretningsbrev og notater, så noen av disse kan inngå som eksempler videre i min analyse av hovedmaterialet.

3.4. Alfabetinnskrifter

Blant neverbrevene og runepinnene finnes det inskripsjoner som inneholder hele eller deler av alfabetet, henholdsvis det kyrilliske alfabetet og runealfabetet. Neverbrevene med slike innskrifter går inn under den nevnte kategorien *utsjebnye teksty*, altså er de skrevet som ren øvelse. Noen mener at runepinner med runealfabetet (futhark) risset inn kan ha magisk betydning (Ågotnes 1997: 7). Dette er på grunn av det jeg har nevnt under kapittelet *magi og religiøse innskrifter*, at alfabetet stammer fra Odin (Ågotnes 1997: 6–7). Det er funnet noen runepinner med futharkinnskrifter som inneholder feil, sånn at disse innskriftene kan ha hatt samme funksjon som alfabetinnskriftene på neverbrevene: de var «øvingsspinner for den som skulle lære seg å riste runer» (Ågotnes 1997: 7). Alfabetinnskriftene har altså delvis samme funksjon, de er skrevet av folk som øver seg på å skrive.

3.5. Brev

Når det gjelder mitt hovedmateriale som er *brev*, har jeg funnet flere likhetstrekk mellom neverbrev fra Novgorod og brev i form av runepinner eller runekjevler fra Bergen. Brevene

fungerte som kommunikasjonsmiddel mellom folk som ikke kunne snakke direkte sammen, og omhandler dagligdagse ting som folk som levde i middelalderen var opptatt av.

Jeg vil finne ut hvilken måte det er vanlig å åpne og avslutte brev på, og om dette gjøres på lignende måter i de to byene jeg har valgt meg. I ulike brev brukes det forskjellige hilsener, eller i noen tilfeller ingen hilsen, og jeg vil se om det finnes tendenser som går igjen, for eksempel om en viss type hilsen er forbeholdt forretningsbrev. Det finnes både personlige og mer offentlige brev, så det er interessant å finne ut hvilke forskjeller og likheter som finnes blant hilsenene i disse.

Jeg har her analysert en del neverbrev med utgangspunkt i hilsenene i dem, og sammenlignet dem med hverandre. Jeg har også sett på omstendighetene rundt brevene, hvem mottakerene og avsenderene var, og hva brevene handler om, for å kunne sammenligne funnene med det som finnes i runepinnematerialet.

De fleste neverbrevene i mitt materiale er i kategorien handel, altså er innholdet i dem relatert til salg og kjøp av varer. Slike handelsbrev kan gi oss informasjon om mange interessante ting, for eksempel hvor mye ulike varer har kostet eller hvilke konkrete avtaler folk inngår om betaling. Jeg vil se på hvordan folk inngår handelsavtaler. Jeg vil også se på hvordan folk ber om ulike tjenester fra hverandre, og se om det er forskjeller mellom personlige brev og handelsbrev når det gjelder stil og innhold. Dette blir gjort under punktet *Runepinner som kan sammenlignes med neverbrev*. Under det punktet tar jeg også opp andre likhetstrekk jeg har funnet mellom neverbrevene og runepinnene både i innhold, og omstendighetene rundt brevene.

Kristiina Püttsepp hevder i sin masteroppgave at neverbrevene og runepinnene representerer to ulike kommunikasjonssituasjoner, der neverbrevene er gjennomtenkte og mer «ordentlige» brev enn runepinnene (2004: 83). Jeg vil sette denne påstanden på prøve, og finne ut om det stemmer at runepinnene viser tegn til å være mer spontane skriftstykker enn neverbrevene også i mitt materiale (Püttsepps materiale er det hun kaller vertshusinnskrifter, jeg bruker hovedsakelig brev).

3.5.1. Hilsener og kontekst

Jeg vil begynne med å analysere hilsener i neverbrevene. Det finnes flere ulike hilsener som går igjen i neverbrevene, hvor hilsenene «Отъ X-а къ Y-у» (Fra X til Y) og «Поклонъ» («Hilsen» egn. «bukk») er de hyppigste, den første er hyppigst i tidlige brev, frem til ca 1300, den andre fra ca 1300 (Zaliznjak 2004: 37). «Fra X til Y» forekommer både i forretningsbrev og brev som omhandler andre temaer. Neverbrev № 8 omhandler kuhandel og innledes med: «От Семнуновой жены к Игучку».⁵ Neverbrev № 9 omhandler personlige problemer, og avsender og mottaker er sannsynligvis i slekt. Det nevnte brevet åpner med «От Гостяты к Василию»⁶. Når det gjelder hvem denne Gostjata er, har de fleste forskere kommet frem til at det er snakk om en kvinne, selv om endelsen *-jata* var vanlig i mannsnavn i middelalderen (Zaliznjak 2004: 300). Det finnes flere eksempler på denne typen hilsen i neverbrev både med personlig- og forretningsmessig innhold. Hilsenen «fra X til Y» forekommer også i kombinasjon med «Грамота» (Brev) og «Поклонъ» (Hilsen). I mitt materiale har jeg funnet flere eksempler på at «Поклонъ» blir brukt i kombinasjon med høflige hilsefraser på slutten av brevet, samt med formelle tiltaler, som for eksempel «Господин» (Herr). Dette tyder på at hilsenen blir brukt i mer formelle brev, noe innholdet i eksemplene jeg har funnet også bekrefter.

Neverbrev № 53 er et formelt brev som begynner med «Hilsen»:

поклонъ ѿ потра к марьѣ
покосиле эсмь пожню и wѣ
зерици . оу мене сѣно ѿали
спиши списокъ с купной
грамотѣ да пришли сѣмо
куды грамота поведе дать
ми розумно ⁷

I dette brevet er det litt uklart hvilket forhold Peter og Marja har. Det har vært diskutert om de er mann og kone, om begge eier jorden, eller om Marja har solgt jord til Peter (Zaliznjak 2004: 540). Jeg skal ikke ta standpunkt i denne diskusjonen, men mener at brevet uansett har en formell karakter i og med at det omhandler eiendomsrett.

⁵Fra Semnunovaja kona til Igutsjk.

⁶Fra Gostjata til Vasilij.

⁷ Hilsen fra Peter til Marja. Jeg klippet engen, men Ozeritsjene tok fra meg høyet. Skriv en liste (kopi) av kjøpsdokumentet og send det hit, for at jeg skal få klarhet i hvor kjøpsdokumentet leder (dvs. hvor grensen går på den kjøpte jorden).

Som nevnt blir mottakeren tiltalt som «herr» i flere brev som starter med «hilsen», et eksempel på dette er neverbrev № 147:

поклоно ѿ подвоискаго ко ѿилиѣ
пу нь пожали г(ос)подине про сигы ⁸
ѿще сегово нету а поцта тобѣ буде
гѣже а азѡ тобе кланяюса ⁹

Også dette brevet er formelt, og det kan virke som at Filipp er sjefen for en gruppe fiskere, og en budbringer rapporterer om at fisket går dårlig, men ber om at Filipp ikke skal være sint, og at han nok skal tjene penger likevel. Dette brevet avsluttes med «Jeg hilser deg ærbødig», som også er et tegn på at Filipp er en sjef med høy status.

Et annet eksempel på bruk av «hilsen» og «herr» i samme brev er neverbrev № 67:

+ поклоно ѿ ѿкова : ко (ва)силью : и ко ваѣ
сильеви. и : иди господин(е) : ко тимоѣ
ѡю жиросл(а)въ бѣщести [л]ишь дв[о]ѣ
рѡни с[л]ѣ т[и]... ¹⁰

Her kan det virke som at Jakov er ansvarshavende for noen, og ber om hjelp fra Vasilij på vegne av Timofej. Her er ikke slutten av brevet intakt, så man kan ikke vite om det er en hilsen her. Det ser ut som at Vasilij har innflytelse og makt, og at det er derfor Jakov ber om denne tjenesten i en formell tone.

I Neverbrev № 361 er det to representanter på vegne av sine folkeslag (sjizjnjanerne og bratilovinerne) som skriver til en annen Jakov, som muligens har kontroll på en del matressurser, og har fordelt disse urettferdig. Dette brevet begynner med «Hilsen», og er adressert til «Herr Jakov». Jakov blir referert til som «Herr» hele seks ganger i brevet, ordet «господин» er i dette brevet forkortet til «гну»/«гне».

поклонѣ ѿ шижнанѣ и ѿ братиловицѣ

⁸ Sik er en type fisk.

⁹ Hilsen fra budbringeren til Filipp. Ikke vær sint, herre, på grunn av sikene — det er fortsatt ingen siker. Og din slektsskatt skal bli bedre. Og jeg hilser deg ærbødig.

¹⁰ Hilsen fra Jakov til Vasilij og konen Vasilevaja. Reis, herre, til Timofej: Zjiroslav vanærer, og i tillegg (?) sender han adelsmennene...?

гну якову поѣди *гне* по свою верешь дать
гне не гнеѣ а нынеца ѣсме *гне* погибли
верешь позабла сѣяти *гне* не чего а ѣ
сти тако же не чего вы *гне* промежю собо
ю исправы не учините а мѣ промежю ва

ми поги
бли¹¹

Jakovs maktposisjon blir styrket av at avsender hele tiden bruker «Herr» om ham, og samtidig da viser sin underdanighet, noe innholdet også viser. Sjizjnjanerne og bratilovinerne er tydeligvis i en utsatt og svak posisjon på grunn av svikt i avlingene som har ført til matmangel, og ber om hjelp fra denne herr Jakov. At Jakov var en mektig mann bekrefter Zaliznjak i DND, og han kaller ham for bojaren Jakov.

Det er funnet flere brev (№ 318, № 366 og № 361) på samme utgravningsområde som nevner Jakov, og man regner med at det da er den samme personen som er nevnt i alle brevene. Han var muligens eieren av området brevene ble funnet på (Zaliznjak 2004: 611). Dette kommer frem i neverbrev № 366, som har en ganske annen karakter enn № 361. Her er det ingen hilsen i begynnelsen og slutten, men brevet begynner direkte med å nevne dem det gjelder for. Neverbrev № 366 er et slags rettsdokument, eller en slags oppsummering av en tvist som nå er blitt gjort opp for, som har pågått mellom Jakov, Giorgij og Khariton.

съ урадѣса . аковъ съ гюрь
гъмо . и съ харѣтономъ
по бѣсудьной грамотѣ
цто былъ возалъ гюрьгѣ грамоту
в ызьѣжьной пышьнѣцѣ а ха
рѣтоно во проторѣхо своѣхъ
и воза гюрьгѣ за вѣсь то рубль
и трѣ грѣвоны и коробью пышь
нѣцѣ . а харѣтонъ воза . дѣсать
локоть сукона и грѣвону . а боль
нѣ надобѣ гюрьгю нѣ харѣтону
до акова нѣ акову до гюрьга нѣ
до харитона . а на то радѣцѣ и послушѣ
давидѣ лукѣнѣ сынѣ сѣтъпанѣ таишѣнѣ¹²

¹¹ Hilsen fra sjizjnjanerne og fra bratilovinerne til herr Jakov. Reis, herre, for deres brød, for at, herre, ikke det skal råtnes. Og vi, herre, har nå blitt ruinert (blitt svekket): brødet har råtnet, der er ingenting å så, herre, og der er heller ingenting å spise. Dere, herre, ble ikke enige dere imellom, og vi døde blant dere.

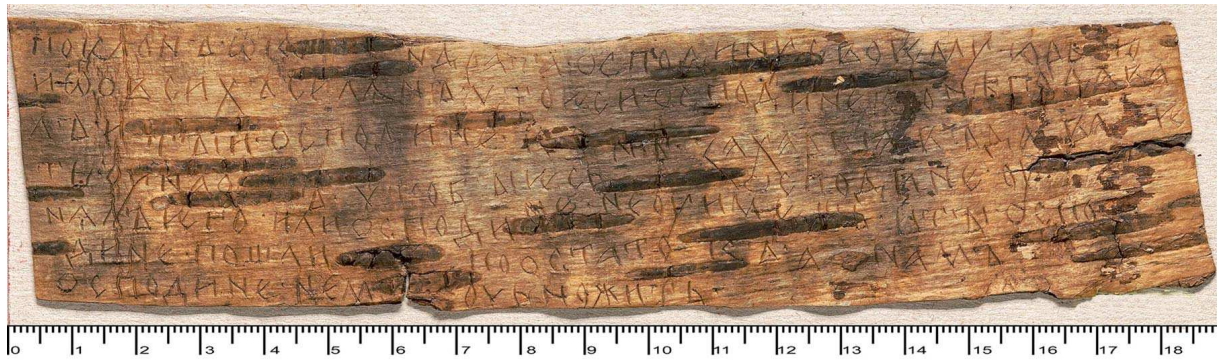
Det utenomrettslige dokumentet det her er snakk om er en bekreftelse som ble gitt til saksøkeren, hvis en av de tiltalte ikke dukket opp i retten, og dette brevet er en oppsummering av resultatet av det utenomrettslige oppgjøret, med vitner som bekrefter at det som står er sant (Zalijnjak 2004: 613). Stilen i dette brevet er formell, slik et rettsdokument bør være. Denne Giorgij som nevnes i dette brevet, kan muligens være samme person som en som kaller seg Jurij Ontsfirovitsj, som man finner nevnt i flere brev, men det er ikke sikkert (Zalijnjak 2004: 613). Det virker uansett som at denne Jurij også var en mektig person med makt over folk, for i neverbrev № 370, er han og broren Maksim mottakerne av brevet sendt fra en gruppe bønder. Men de skriver bare «du» i brevet, så det er egentlig en oppfordring til Jurij (Zalijnjak 2004: 589). Brevet lyder slik:

поклонъ . ко юрью . и к миѣсиму . ѿ всихъ . сиротъ .
цто ѣси даль . намъ за клуцка . за насъ не стотъ .
насъ продають . и крадони . ѿ ного . ѣсми . а лежи ни .
ѿ ного . не ѿѣзде да . а ми . ѣсми . в томъ . погибли . аже ѣму . будтъ .
сидить . нам{ам}ъ . сили : ниту . сидити : а да . намъ .
смирного : *члвка* : а на томъ : тобѣ . цоломъ ¹³

I dette brevet ber avsenderene, en gruppe bønder, Jurij om at han skal sende dem en ny husholder, fordi husholderen de nå har fått tildelt er uegnet for oppgaven. De begynner brevet med «Hilsen», og avslutter med en svært høflig setning hvor de bruker uttrykket «бить челом», som betyr å «anmode noen ærbødigst». Jurij er mottaker av flere brev som er i en formell, høflig tone. Han blir ikke tiltalt som «herr» i brevet i forrige eksempel, men det kan være fordi brevet også har enda en mottaker, nemlig broren Maksim. Et eksempel hvor Jurij blir omtalt som «herre» mange ganger (syv), er brev № 446. Her blir han også tiltalt med «herr» allerede i den første setningen, hilsenen. For å uttrykke «herr» i dette brevet, brukes varianten *ospodin* uten *g-*. Dette brevet er godt bevart og bokstavene kommer klart frem, så jeg tar med et bilde av det:

¹² Jakov har gjort opp med Giorgij og Hariton om det utenomrettslige dokument, som Giorgij tok [til retten] på grunn av hveten som ble nedkjørt, og Hariton på grunn av sine tap. Giorgij fikk for alt en rubel og tre grivna og en eske hvete, og Hariton fikk ti alen ullstoff, og en grivna. Og det er ingen flere saker fra Giorgij og Hariton mot Jakov, heller ikke fra Jakov mot Giorgij og Hariton. Og på dette er David, Lukas sønn, og Stepan Tajsjin vitner.

¹³ Hilsen til Jurij og Maksim fra alle bøndene. Den som du satte som husholder for oss, han er ikke på vår side, han ødelegger oss med straffer, og vi blir ranet av ham. Og vi sitter og tør ikke reise noe sted fra ham. Og på grunn av dette blir vi drept (ødelagt). Hvis han blir sittende [lenger], har vi ikke kraft til å bli sittende/værende. Gi oss en ydmyk mann — om dette anmoder vi deg ærbødigst.

18. Faksimile av neverbrev № 446

поклонъ . ѿ кондрата . Осподину своѣму юрью
и ѿ всихъ сельнъ . что ѣси . Осподине конѣ подава
лъ . и тыи . Осподине . конѣ . захарья въдавае
тъ . оу насъ . что бы ѣсь Осподине . оу
наль ѣго . или Осподине . не оуимешь . и ты . Оспо
дине . пошли по Остатокъ . а намъ
Осподине . немоч[ъ]но жить . ¹⁴

Også dette brevet antyder at Jurij er en mektig mann med makt over en gruppe mennesker, i dette tilfellet noen folk i en landsby. Disse landsbybeboerne er sannsynligvis de samme folkene som bøndene som er avsendere av forrige brev (№ 370), som Jurij er sjef for. Dette er rimelig å anta, fordi Zakharja sannsynligvis er den samme husholderen som blir nevnt i det brevet (Zaliznjak 2004: 590).

Det finnes mange eksempler på personer som går igjen i flere brev, jeg vil ikke nevne alle, men tar med et eksempel til, som også har samme hilsen som i de foregående eksemplene. Dette er et brev fra Feliks (egentlig Filiks) til Semen og Jurgij (neverbrev № 414):

покло ѿ филикса ко смену и ко юргю
на бозѣ полжено и на васо аже {бу}
цто прибутка во вѣса будете то вложи
во церкове : а цто буде надобе жене
моѣи и ту брате смене даи жене
моѣи а азю тобе много кланяюса ¹⁵

¹⁴ Hilsen fra Kondrata og fra alle landsbyboerne til vår herre Jurij. De hestene, herre, som du ga [til oss], gav Zakharja bort fra oss, herre. Om du bare stoppet ham, herre! Hvis, herre, du ikke kan stoppe ham, så kom du, herre, og hent de gjenværende [hestene]. Og for oss, herre, er det umulig å leve.

I dette brevet er det flere høflige hilsener, nemlig «Надежда на Бога и на вас» og «А я тебе низко кланяюсь». Det er Feliks som er avsender og kommer med disse hilsenene, og det kan virke som at han er overordnet Semen og Jurgij, da han ber dem om å legge overskudd i kirken, og gi til hans kone det hun måtte trenge. At Feliks var viktig bekrefter også Artsikhovskij og Janin, de sier det kan hende Feliks var sogneprest for det novgorodske folk og ordfører for tusener (1978: 20).

Også i det neste brevet, hvor den samme Feliks er mottaker, er det han som har mulighet til å hjelpe, altså er han innflytelsesrik. Dette er neverbrev № 415:

поклоно в оовронее к өиликсу с плацоМО убиле МА пасуѣ
нке . и . выгониле МА изо двора велише ми ехате в го{о}рдо
или самъ поеди семо убита есеМО ¹⁶

Her er det flere ting som forsterker inntrykket av at avsenderen av brevet, Fovronija, trenger hjelp av Feliks. Hun hilser ham i den første setningen «med gråt», og avslutter brevet med setningen «Jeg er slått». Her er det mulig, men ikke sikkert, at Feliks er en slektning av Fovronija (Artsikhovskij, Janin 1978: 21).

Et eksempel på et neverbrev hvor man klart ser at mottaker og avsender er i slekt, er neverbrev № 765, som bregynner med hilsenen «покланание».

+ покланание ѿ данила ко брату к угнату брать
попецалиса о мне хожю ти наго ни мат[л]А ни иого цого
[а] прислы матъле рудаво а седе куну дам[о]
[а] сомеци колико даси на сукне а госпожа не придала
а уомилоседри[с]А брать дае ми место зади не на цеме са коѣ
рмити и кланяю ти са ¹⁷

¹⁵ Hilsen fra Feliks til Semen og Jurgij. Vårt håp står til Gud og til dere. Hvis det blir noe gevinst i vekt (overskudd), så legg det i kirken. Og hvis min kone trenger noe, så gi det du, bror Semen, til min kone. Og jeg hilser deg ærbødig.

¹⁶ Hilsen fra Fovronija til Filiks med gråt. Stesønnen banket meg opp og kastet meg ut av gården. Vil du at jeg kommer til byen? Eller reis hit selv. Jeg er banket opp.

¹⁷ Hilsen fra Danil til bror Ignat. Bror, ta vare på meg: jeg reiser jo naken — uten kappe eller noe annet! Send meg den brun-røde kappen, og jeg skal gi penger her. Ja når man er avkledd, hvor mye gir man for ullklær/ Slå av på prisen (til) det du har gitt for stoffet. Og fruene skjenket [meg ingenting]. Miskunn deg, bror, gi meg en plass i hagen: der ingenting dyrkes. Jeg hilser deg ærbødig.

Man kan ikke være hundre prosent sikker, men Danil tiltaler mottakeren Ignat som «bror», derfor er det rimelig å anta at de er brødre. Det virker her som at Ignat sitter på flere midler enn Danil, for Danil ønsker at han skal skaffe klær til ham, og han ber om å få en del av Ignats hage som han ikke bruker. Han uttrykker at han har hatt det vanskelig, og at en viss «госпожа» (frue), ikke gir ham noen ting. Derfor ber han om hjelp fra sin bror, og han hilser høflig både i begynnelsen og avslutningen av brevet, noe som kanskje kan virke unødvendig da mottakeren er broren. Et annet brev som tilsynelatende er fra en bror til en annen er neverbrev № 605:

покланание ѿ ефрѣма къ братоу моемоу исоухиѣ
 не распрашавъ розгнѣваса мене игоумене не поу-
 стиле а ѿ прашалъса нъ посълалъ съ
 асафѣмъ къ посадъникоу медоу дѣла а при-
 шѣла есѣ оли звонили а чемоу са гнѣваеши
 а ѿ всѣгда оу тебе а соромъ ми оже ми лихо
 мѣлвлаше и покланяю ти са братьче мои
 то си хота мѣлви ту еси мои а ѿ твои¹⁸

Brevet åpner med «покланание», og avsenderen Efrem tiltaler sin mottaker som «bror», men her kommer det likevel frem at de ikke er brødre i blodet. I følge Zaliznjak er dette et brev fra en munk til en annen, og brevet bærer preg av dette (2004: 271). Her er det flere høflige hilsener og en litt spesiell hilsen på slutten: «jeg er din, og du er min». Den siste hilsenen, samt at mottaker blir tiltalt som bror, kan tyde på at disse to munkene har et nært forhold, i hvert fall virker det som at avsenderen Efrem vil ha det slik. Dette brevet er tydeligvis et forsøk på å gjøre opp for, eller forklare årsaken til en krangel. Efrem vil gjerne forklare sin side av saken, og han forteller sitt synspunkt. Han forteller også om sine følelser: «Og det er skamfullt for meg, at du snakker stygt til meg».

Det finnes flere eksempler på at munk og andre menn av kirken har skrevet neverbrev. Neverbrev № 549 er et av dem:

покланание ѿ попа къ грѣциноу . напиши ми . шестокрїѣ
 ленаѿ англа :в: на довоу икоунокоу

¹⁸ Hilsen fra Efrem til min bror Isukhii. Du ble sint, uten å vite: abbenden lot meg ikke gå. Jeg ba om lov, men han sendte [meg] og Asaf til borgermesteren etter honning. Og vi (to) var ankommet, da kirkeklokkene ringte. Hvorfor er du sint? Jeg er jo alltid hos deg. Og det er en skam for meg, at du snakker stygt til meg. Og [allikevel] hilser jeg deg, min bror, til tross for deg og slikt snakk. Du er min og jeg er din.

на верьхо деисйсоу и цълоую тѧ а бѣ за мѣздою или ладивьса.¹⁹

I dette brevet introduserer ikke avsenderen seg med navn, bare med yrkestittelen «prest», så antakelig vet mottakeren Gretsjin hvem denne presten er. Presten åpner brevet med hilsenen «ПОКЛАНІАНІЕ», og hilsenen «ЦЪЛОУЮ Тѧ/ Привѣтствую тебя» brukes. Brevet avsluttes også med en hilsen, hvor det står at Gud skal lønne mottakeren, noe som gir mening, i og med at det er en prest som er avsender. Hilsener eller avslutningsfraser som involverer Gud er bare å finne i brev hvor kirkens menn er involvert. Jeg har ikke funnet noen eksempler på at Gud er nevnt i brev hvor verken avsender eller mottaker har tilknytning til en kirke eller et kloster. I mitt materiale er det kun ett annet eksempel hvor Gud er nevnt, og det er i det tidligere nevnte neverbrev № 414, med Feliks som avsender. Det er ikke helt sikkert at han er prest, men det er sannsynlig, som nevnt i avsnittet som omhandler det brevet.

Fovronija, avsenderen av neverbrev № 415 er en kvinne, og det finnes flere eksempler der det er kvinner som har skrevet brev til menn for å be om hjelp etter en traumatisk hendelse i livet. Det mest kjente av disse er det tidligere nevnte neverbrev № 9, der en kvinne ved navn Gostjata skriver til Vasilij (sannsynligvis sin bror) etter at hennes mann har tatt seg en ny kone, og hun da står igjen tomhendt. Det brevet begynner ikke med «Hilsen», men det gjør neverbrev № 731, som åpenbart inngår i en brevveksling mellom kvinner. Avsender av dette brevet har, i motsetning til Gostjata, et hyggelig budskap: brevet er en bekreftelse på et avtalt giftemål, trolig mellom avsenderens og mottakerens barn. Det er mulig at Jarina er en ekteskapsformidler, og ikke moren til den som skal giftes bort, Gippius mener dette (Zaliznjak 2004: 392).

покланіаніе ѿ анокѣ со сълатою ко аринѣ . хоцьтъ ти твоего дѣтати
ць . о свто . жь ти еѣ хо{ц}ць . ажь хоцьши во брозѣ жь седь буди . и ала еѣ
смо са ему по руку ако ты си мловила ему ты дни придьши томо
дни поиму и нѣ ли ти тамо повоица . а крьвоши присоли
а кодь ти мнѣ хльбь ту и тобѣ.²⁰

¹⁹ Hilsen fra presten til Gretsjin. Mal to seksvingede engler på to ikoner til meg, [for å sette] over Deesis. Jeg hilser deg. Og Gud vil lønne eller vi blir enige (om prisen).

²⁰ Hilsen fra Janka og Seljata til Jarina. Han vil ta barnet ditt [til ekte] (det vil si, det du har, det du har tilbudt). Til festen vil han ta henne. Værsåsnill, kom hit snart. Og jeg lovet ham min enighet [i dette, at det blir slik] som du sa til ham tidligere: «Kom hit — på den samme dagen gifter jeg deg bort». Og hvis du ikke har brudeslør, så kjøp det og send det hit. Og hvor jeg har brød, har du også.

I dette brevet nevnes «повоица/повойничка» som kan oversettes med hake- eller hodelin, som er hodeplagg som ble brukt av nonner i kloster. I denne sammenhengen betyr det nok heller et slør som skal brukes i forbindelse med bryllupsseremonien (Zaliznjak 2004: 392). At to familier skal slås sammen via dette giftemålet, vitner den siste setningen om: «Og hvor jeg har brød, har du også». Jeg tror ikke nødvendigvis dette er ment bokstavelig, at de involverte familiene skal dele det de har av brød (mat), men i overført betydning: at de nå inngår en allianse og skal hjelpe hverandre med det som blir nødvendig. Hvis Gippius har rett i at Jarina er en ekteskapsformidler, kan den setningen tolkes som at avsenderen lover henne belønning (Zaliznjak 2004: 392).

Neverbrev № 682 er også skrevet av en kvinne, sendt til en kvinne:

+ покланание ѿ харитание ко съѡии ежь то [т]и есьмь
посълала г. резане михальви на повои да же ти въ
даль да молю ти сѧ госьпоже ка моѧ да посъль
во борожь и рубиць вудаль ти и целоую тѧ.²¹

Kvinnene i dette brevet er sannsynligvis nonner. Det blir skrevet om det samme hodeplagget nevnt i forrige brev: «повои/повой», og dette, samt de høflige hilsnene på begynnelsen og slutten av brevet, tyder på at avsender og mottaker av brevet holder til i kloster, trolig Varvarin kvinnekloster (Zaliznjak 2004: 395). I dette brevet ber Kharitanija om en tjeneste, og hun omtaler Sofija som «min frue» (госпожа моя), noe som kanskje kan bety at hun er underlagt henne i klosteret. Brevet avsluttes også med høflighetsfrasen «Jeg hilser deg ærbødig».

Som nevnt under kapittel 1.5. er mesteparten av litteratur fra middelalderen skrevet i kloster, og skriveopplæring foregikk stort sett i klostrene, derfor er det heller ikke så underlig at kvinnene i neverbrev № 682 kunne skrive. Det er derimot litt mer uvanlig at kvinnene i neverbrev № 731 hadde denne evnen.

²¹ Hilsen fra Kharitanija til Sofija. Når det gjelder det at jeg gav Mikhal tre rezan for povoj (hakelin), så kan han bare gi det fra seg. Jeg ber deg også om, min frue: la ham raskt gi fra seg den salte (sannsynligvis saltet fisk) og [fersk] fisk. Jeg hilser deg.

Innholdet i eksemplene jeg har vist til nå, dreier seg om mennesker som ønsker forskjellige tjenester fra hverandre, og ber om dette. I flere brev er det snakk om at noen underordnede mennesker ber om noe fra en person med makt til å bestemme over dem, eller makt til å hjelpe dem på en eller annen måte. Noen av brevene er rapporter fra arbeidere eller andre underordnede mennesker som forteller sin overordnede hvordan ting står til med hva det måtte være dette mennesket har ansvar for (en gård, et fiskerlaug, et kloster). I disse formelle brevene blir hilsenen «Поклонъ» («Hilsen») brukt, ofte i sammenheng med tiltaleformen «господин» («herre»), eller i et par eksempler med «госпожа» («frue»).

Rettsdokumentet som ble nevnt i forbindelse med Jakov og Giorgij har ikke denne type hilsen, nettopp fordi det er et rettsdokument som ikke har en mottaker og avsender, men som bare forklarer oppgjøret av en sak. Jeg har også vist eksempler på brev som er skrevet av kvinner. I noen av disse ber kvinnene som skriver om hjelp, mens andre er en form for avtalebrev. Noen av eksemplene med hilsenen «Поклонъ» er mindre formelle, og mottaker og avsender har gjerne et vennskapelig forhold eller er i slekt, men avsender hilser allikevel høflig, kanskje på grunn av at han eller hun ønsker noe fra mottakeren av brevet, eller fordi hilsnene er en fast formel. I brevene jeg har vist eksempler fra, har jeg ikke nevnt noe om tidsperiode, men det er altså slik at hilsenen «Поклонъ» var vanligst fra 1300- til 1400-tallet og «покланание» var dens forløper, og vanligst mellom 1160 og 1220 (Zaliznjak 2004: 37). Man må også hele tiden ha i mente at mitt materiale ikke er representativt når det gjelder kvantitet, jeg analyserer utvalgte eksempler fra et begrenset materiale, og mine funn kan gi en indikasjon på *hvordan* hilsnene ble brukt, mer enn i hvor stor grad dette gjaldt. Mine funn kan vise *tendenser*, men ikke det fulle bildet. Eksemplene jeg har tatt med viser også mangfoldet av omstendigheter hilsenen ble brukt i. Jeg vil nå se videre på andre hilsner, og se om det finnes tendenser til hvordan og under hvilke omstendigheter disse blir brukt.

3.5.2. Andre hilsener

Den mest vanlige hilsenen utenom «Поклонъ» er som nevnt den enkle hilsenen «Ѡ/Отъ X-а къ Y-у». Flere brev som omhandler forretninger, handel, eller andre pengerelaterte temaer inneholder denne hilsenen. Et eksempel er skyldbrevet № 246:

Ѡ жировита къ стоѡнови како ты оу мене

и чьстное дрѣво възъмь и вевериць ми не
присълещи то девѣтое лето а не присълещи
ми полоу пѣту гривну а хоцоу ти выроути
въ тѣ лоуцьшаго новъгорожанина посьли же
добрѣмь²²

Mottakeren, Stojan, står i gjeld til avsenderen, Zjirovit, og Zjirovit truer derfor med å konfiskere en vare, med mindre Stojan sender ham pengene han skylder. Zaliznjak påpeker i sin omtale av brevet at Zjirovit ikke sender brevet fra Novgorod, men fra en annen by, muligens Smolensk, Vitebsk eller Polotsk (2004: 280). I brevet brukes ingen høflighetsfraser eller titler, og det er heller ingen hilsen på slutten av brevet. Det samme gjelder i neverbrev № 30:

ѡ якова . къ ѡвану что слешь ко мнѣ про серебро то
вѣдаю аже ты дале серебро на собѣ . то вѣ
даю а иного не вѣдаю како ли ты венилеса
како ли что дале ѡси рубль на собѣ²³

Her skriver Jakov til Ivan om et tidligere brev som gjelder penger, og Jakov er vitne på at Ivan har betalt medgift, det kommer ikke klart frem til hvem, men han skriver også at han ikke vet hvordan han betalte. Det kommer heller ikke klart frem hvilket forhold Ivan og Jakov har, men det virker som de kjenner hverandre, og tonen i brevet er uformell.

Eksempler på langt enklere brev, som kun inneholder enkle instruksjoner i tillegg til hilsenen er de følgende:

Neverbrev № 160:

ѡ васила къ ростих[ж] продаите половъи конь а ризьи кърините
въ [х]лѣвъ а бж{ръ}рѣи напишите нардите же мжжъ вѣложите
же :д: рзнѣ²⁴

Dette er en enkel beskjed fra Vasilij til Rostikh, og inneholder bare instruksjoner om hva Vasilij vil at Rostikh skal gjøre. En enda enklere beskjed er neverbrev № 350:

²² Fra Zjirovit til Stojan. Siden den gang, da du sverget for meg på korset (eller: tok korset), har det gått 9 år uten at du har sendt meg pengene. Hvis du ikke sender meg 4 og en halv grivna, konfiskerer jeg varene hos/fra en adelig novgoroder for din regning. Send pengene med det gode.

²³ Fra Jakov til Ivan. Når det gjelder ditt brev om penger, så vet jeg, at du gav fra deg pengene. Dette vet jeg, men mer vet jeg ikke: akkurat hvordan du betalte medgiften (eller: kom til enighet om medgiften), om du gav fra deg en rubel.

²⁴ Fra Vasilij til Rostikh. Selg den blakke hesten og kjøp den røde i stallen, og skriv den brune opp (sannsynligvis i et eller annet dokument). Send en mann, send med ham 4 rezan.

Вѣ стѣпана и о матери ко полюдоу восоли рожи конь про-
даво²⁵

Denne beskjedden er muligens fra et foreldrepar til sin sønn, siden avsenderne kaller seg Stepan og «mor». Her er det bare en enkel instruks om å sende rug, og selge en hest. Det er ingen flere hilsener eller andre formaliteter i brevet. Denne hilsenen er altså ganske vanlig, og brukes i brev hvor formaliteter og høflighetsfraser ikke er nødvendig å bruke, fordi menneskene som kommuniserer er likeverdige. Det finnes en god del brev som har denne hilsenen i begynnelsen som kun inneholder en instruks om noe som skal selges, kjøpes, eller bringes til noen, jeg tar ikke med flere eksempler på dette.

Det finnes flere brev som ikke starter med noen hilsen. Et eksempel er neverbrev № 78:

+ възми оу тимоше одиноу на десатѣ грив[ь]ноу
оу вѣицина шоурина на конѣ и сани и хомоут[о] и во-
же и оголове и попоноу .²⁶

Siden mottaker og avsender ikke er navngitt i dette brevet, vet man ikke hvem disse er. Begge må i hvert fall kjenne til denne Timosjka, siden det er der hesteutstyret og vederlaget for (trolig lånet av) hesten skal hentes. Det er ingen hilsener i det hele tatt i brevet. Det finnes noen flere slike beskjeder som hverken har avsender, mottaker, eller noen hilsener. Et eksempel er neverbrev № 927:

: а съ на водмолчѣ пло :s: куо-
нѣ на ꙗночьмо²⁷

Zaliznjak mener dette kan være et brev som skal overrekkes sammen med den nevnte pengesum, til den som har laget vadmelet til klosteret (2004: 482). Siden mottakeren da får brevet levert direkte til seg, og sannsynligvis vet hvem og hva dette gjelder, trengs det ingen hilsen hvor avsenderen og mottakeren presenteres. Mitt neste eksempel på brev uten hilsen, er neverbrev № 417:

приѣхавѣ . и заволоцѣа . носилѣ . серебро . климѣц[ь]
с племенѣ . мѣ . на завѣтрѣ . по петровѣ дни . носилѣ

²⁵ Fra Stepan og fra mor til Poljud. Send rug når du har solgt hesten.

²⁶ Hent hos Timosjka, svogeren til Vojtsyn, 11 grivna for hesten, og i tillegg, sleden, komteselen, tøylene, bisselet og teppet.

²⁷ Her er for vadmelet til munkene fem og en halv kun.

фодорку . слепеткову . съз братѣю . а серебромъ хо(ди)ѣ
лъ григорѣи фларевъ . давудъ поповъ . маѣ
твѣике нище . лука Онишковъ . софронъ . мѣ
шкинъ²⁸

Dette er en slags rapport om en hendelse, men vi får ikke vite hvem som har skrevet rapporten eller hvem den er til, siden det ikke står noen innledende hilsen. Det kan tenkes at brevet ble direkte overlevert til den personen som skulle ha det, og at det derfor ikke var nødvendig å skrive hvem denne personen var. Fra brev som ikke inneholder noen hilsener, vil jeg nå bevege meg over til ulike hilsener eller åpningsfraser som ikke opptrer så hyppig, og som derfor egentlig ikke viser noen tendenser. Jeg vil likevel ha med disse, for å vise mangfoldet som finnes. Disse hilsnene eller åpningsfrasene har gjerne en sammenheng med innholdet i brevet. Et eksempel på et brev med en slik åpningsfrase er neverbrev № 383:

приказъ ѿ романа к пѣтеѣ
лѣю цо прилбица . у тебе Оѣ
ндрѣѣва . прилбица . даѣ
і Ондрѣю .²⁹

Dette brevet begynner med den spesielle åpningsfrasen «приказъ/ Распоряжение», som kan oversettes med «ordre». Denne frasen har sammenheng med innholdet, fordi innholdet bare er en kort instruks/ordre om å levere tilbake en hjelm til dens rette eier. Et annet brev som begynner med frasen «приказъ» er neverbrev № 538:

приказъ ѿ попады . к поѣ
пу что оу тебе было а пошѣ
ло к онании а нинеце проѣ
носитса ѿ кюрѣяка . а
нинеце понаболи О томъ³⁰

Her er det kona til presten som sender ham en beskjed eller ordre om å ordne opp i noe som han har gjort, som har nådd en viss Kjurjak. Informasjonen i dette brevet er sensitivt, så kona til presten har sannsynligvis skrevet det selv (Zalijnjak 2004: 628).

²⁸ De ankomne fra Zavolotsja, Klimets og hans slektninger bar sølv på den andre dagen etter Peters dag – de bar til Fodork Slepjetkov og brødrene. Og med sølvet gikk Grigorij Flarev, David Popov, Matvejko Nisjtsj, Luk Onisjkov, Sofron M_sjkin.

²⁹ Ordre fra Roman til Pjatelej. Ondrejs hjelm, som befinner seg hos deg, gi den til Ondrej.

³⁰ Ordre fra prestefruen til presten. Det, som skjedde hos deg, kom Onanij for øre, og nå snakker Kjurjak om det. Så dette må du ordne opp i.

Neverbrev № 771 åpner med «Ofimja bringer deg beskjed»:

оѳимиа каже весте къ
тобе *грвну* серъбра присѣ
ли на дѣвке дѣтатию
присли весте ажъ долго
буде долго медлати
присли весте³¹

Her vet man ikke hvem som er mottakeren fordi navnet er byttet ut med «къ тобе». Åpningsfrasen «X каже вѣсть къ Y-у» er spesiell, og var ukjent frem til man fant den i dette neverbrevet (Zaliznjak 2004: 532). Det er det eneste i sitt slag også i mitt materiale, og jeg har heller ingen flere eksempler på at avsender skriver «til deg» istedenfor navnet på mottakeren. Innholdet i resten av brevet er en enkel instruks, eller en beskjed, som det står i åpningsfrasen.

En annen spesiell hilsen opptrer i neverbrev № 167:

чолобитыѣ . ѿ мелника . иѣ
з лост[в]иць . к юрью . к оныциѣ
форову . чо би . господине
попечелилеса . [ч]оронами . а нѣ
нь . послѣ . свои . чоловекъ .³²

Den innledende hilsenen «чолобитыѣ/Челобитыѣ» kan oversettes med «ærbødig hilsen», og denne opptrer også i en litt annen versjon på slutten av et neverbrev jeg har skrevet om tidligere, nemlig № 370: «а на томъ : тобѣ . цоломъ / на том тебе [бъем] челом». Det brevet begynner med hilsenen «поклонъ». I № 167 er det kun en hilsen i begynnelsen av brevet, men brevet fremstår som høflig, og avsenderen bruker i tillegg tiltalen «господине» om sin mottaker.

Jeg har i mitt materiale kun to brev som har med ordet «Грамота» i de innledende åpningsordene. Det ene er neverbrev № 336, som begynner slik: « ѿ петра гр[а](мот)а . къ влъчькови/ Грамота от Петра к Волчку». Det andre er neverbrev № 109, som begynner

³¹ Ofimja bringer deg beskjed. Send en sølv-grivna for jenta. Send beskjeden [om dette] med barnet. Hvis det tar lang tid [for deg], så [likevel] send beskjeden.

³² Ærbødig hilsen fra mølleren fra Lostvits til Jurij Ontsiforov. Du burde sett til, herre, salt kjelene (?). Så send en mann.

slik: «грамота : втъ жизномира : къ микоуле/ Грамота от Жизномира к Микуле». Ingen av disse har flere hilsener eller andre høflighetsfraser i seg.

Den siste hilsenen som skiller seg ut fra de andre er å finne i neverbrev № 849:

цѣльвъ ꙗ петра къ дѣмьшѣ даи микоулѣ кушькѣ гривнѣ · 2 · възьма оу
маренѣ · самъ же привед(-)[А] его даи же передъ мареною · ци ти аръко въꙗ
[сп]росить а томоу не даи · и цѣлоую та добрѣ же створа исправи же сам[ъ]³³

Brevet begynner med hilsenen «цѣльвъ/Приветствие» og har også hilsenen «и цѣлоую та/Приветствую тебя» lenger ute i brevet. Dette er en instruks til mottakeren Demsja, om å gi penger fra en tredje person til en fjerde. Brevet er formelt og høflig. Brevet avsluttes med den høflige oppfordringen «и цѣлоую та добрѣ же створа исправи же сам[ъ]».

Det kan altså se ut som at man har visse hilsningsritualer som blir brukt i høflige formelle brev, og andre mer vanlige åpningsfraser som også følger en slags standardmal som brukes i mindre formelle brev der mottaker og avsender kjenner hverandre.

3.6. Runepinner som kan sammenlignes med neverbrevene

I runepinnematerialet finnes det ganske få hilsener i de få hele *brevene* som er ristet inn på runepinner. Det ser ikke ut som det finnes en høflig hilsen som kan tilsvare den som man finner i formelle neverbrev. Man har generelt få brev som er veldig formelle, men jeg skal ta med de jeg har funnet her. Det ene er runepinne N648/B195 som åpner med hilsenen: «Hafgrími, féлага sínum, sendir Þórir fagr kvedju Guðs ok sína, sannan félagskap ok vináttu»³⁴. Dette er et handelsbrev fra Tore fager til sin handelskompanjong (felag) Havgrim. Tore sender «Guds og sin hilsen», og denne hilsenen kan tolkes til å være formell, da de som er involvert er handelskompanjonger og derfor sannsynligvis har et formelt forhold. Selv om denne hilsenen har et kristent budskap ser det ikke ut til at folkene som er involvert i dette handelsbrevet har noe med kirken å gjøre. Dette gjelder også i det neste eksempelet jeg har med en lignende hilsen. Den finner vi i brevet ristet inn på runepinne N649/B238: «Lunaneyu,

³³ Hilsen fra Petr til Demsja. Gi Mikula Kisjka 6 grivna, tatt fra Marena. Hent ham selv, gi [pengene] i Marenas nærvær. Og hvis Jarko spør, så ikke gi ham noe. Jeg hilser deg. Vær god, utfør det selv.

³⁴ Til Havgrim, felagen sin, sender Tore fager Guds og sin hilsen, sant kameratskap og vennskap.

húsfreyju sinni, send[ir -- Guðs ok sína»³⁵. Også dette er et handelsbrev, sannsynligvis fra en handelsmann (eller, mindre sannsynlig, en handelskvinne) til en annen, altså er heller ikke disse menneskene involvert i kirkelig aktivitet ut ifra informasjonen som kommer frem av brevet. Man kan da slå fast at hilsenen «Til N.N. sender N.N. Guds og sin hilsen» er en fast formell hilsen. Disse to eksemplene er det eneste jeg har funnet i runepinnematerialet mitt på at det ble brukt faste formelle hilsener. Ellers er det også få andre hilsener i andre typer brev skrevet på runepinner.

En runepinne (N658/B438) inneholder utelukkende en hilsen: «Gus[ir](Gussir, Gudsteinn, Gunnstein) [s]ámr sendir kveðju»³⁶, men pinnen kan ha inneholdt flere runer (NIYR 1980–90: 136–137). Denne hilsenen og den forrige er kanskje de som ligner mest på hilsenene i neverbrevene, men vi vet ikke hva mer runepinne N658/B438 inneholdt, og mottakeren i den er ikke nevnt med navn, slik han/hun ofte er i neverbrevene.

Et brev som kan kategoriseres som skyldbrev (runepinne N650/B432) åpner med navnet på mottakeren, «Eindriði!», men det står ikke i brevet hvem som er avsender. Mottakeren blir også tiltalt med navn senere i brevet i setningen «En þú skalt, Eindriði, taka þat korn sem Bergþórr á mér at lúka»³⁷. Denne måten å tiltale mottakeren på, minner litt om måten «herr/fru» blir brukt på i de høflige neverbrevene, men her virker det snarere som at denne Eindride er underlagt avsenderen av brevet i rang. I hvert fall ligger Eindride i gjeld til avsenderen, og han blir derfor bedt om å betale tilbake egen gjeld og å utføre andre gjeldsinnkrevinger for avsenderen.

Et annet brev som begynner med navnet på avsenderen er runepinne N651/B279: «þorkell myntari sendir þér pipar»³⁸. I følge NIYR er dette «et følgebrev på et parti pepper som Torkjell oversender til en unevnt person» (1980–90: 118). Det som også er verdt å merke seg ved dette brevet er at Torkjell omtaler seg selv med sin yrkestittel: myntmester. Det forekommer i flere runepinner at avsenderen, mottakeren eller omtalte personer har et tilnavn

³⁵ [til] Lunaney, sin husfrue, sender N.N. Guds og sin hilsen.

³⁶ Gusse (Gudstein, Gunnstein) sámr sender hilsen. (sámr/sám betyr mørk av farge).

³⁷ Og du skal, Eindride, ta i mot det kornet som Bergtor er skyldig å betale meg.

³⁸ Torkjell myntmester sender deg pepper.

i tillegg til sitt eget navn. I det nevnte brevet N648/B195 kaller avsenderen seg selv «Tore fager», og i N649/B238 er det snakk om en person ved navn «Otto kappe». Runepinne N653/B412 er sannsynligvis et skyldbrev, som ser slik ut oversatt til norsk: «Gunnar parvel: pund. Ogmund--». Her brukes tilnavnet «parvel» om Gunnar, som i følge NIYR kan bety liten (1980–90: 124). Lignende tilnavn har jeg ikke funnet i neverbrevene, men vi vet at moderne russiske etternavn kan ha sitt opphav i fra slike tilnavn som ble gitt ut ifra en persons utseende, personlighetstrekk, yrke etc. (Isaksen 2012: 23). Et eksempel på et etternavn som stammer fra et slikt tilnavn er «[...] *Barsukov*. Dette kan oversettes *Grevlingsen* – sønn av han som ligner på en grevling.» (Isaksen 2012: 25).

I neverbrevene finner man heller yrkestittel, eller et annet tilnavn som *erstatning* for navnet, som for eksempel i neverbrev № 147, hvor den offisielle tittelen *podvojskij*, som kan oversettes med «budbringer», blir brukt. I neverbrev № 167 nøyer avsenderen seg med å kalle seg for «mølleren», mens neverbrev № 538 er fra «prestekona» til «presten». I runepinnematerialet har jeg ikke funnet noen eksempler på at et navn blir erstattet av en tittel (hvis man ser bort i fra at navnet i seg selv kan ha eller ha hatt en egen betydning i tillegg til å være et navn).

I neverbrevmaterialet har jeg ikke funnet eksempler på at folk omtaler seg selv med navnet sitt pluss en tittel, hvis man ikke regner med tilaleformer som «herre/frue», som blir brukt i mange brev. «Mor» blir brukt i neverbrev № 350 istedenfor navnet hennes, og «bror» blir brukt i neverbrev № 765 i tillegg til, og senere istedenfor, navnet «Ignat». Jeg mener at dette ikke blir helt sammenlignbart med tilnavnene man finner i runepinnene, da disse tiltaleformene snarere viser hvilket forhold den som skriver har til den han/hun skriver til eller om. Tilnavnene i runepinnene *beskriver* personene det gjelder, men kategoriserer dem ikke.

På runekjevlen N655/B095 er en av de som har betalt sin gjeld «Ingemund sau». Tilnavnet sau er belagt fra 1300-tallet, og betegner en person som er «medgjørlig som en sau» (NIYR 1980–90: 130). Denne runekjevlen inneholder flere navn på folk som har betalt for varer, etterfulgt av *uihi*, som kan være navnet Viggo (NIYR 1980–90: 130–131), eller det kan være den latinske kvitteringsformulaen *vidi*, som betyr «jeg har sett» (Liestøl 1964: 8). Slik ser hele skyldbrevet ut:

Goldit: Bárðr: traudan halfan annan eyri. Vígi
Heinrekr: tvær ertogar brek í. Vígi
Ingimundr sauðr: halfa þriðju ertog. Vígi³⁹

Det finnes flere skyldbrev som er skrevet på denne måten på runepinner, altså med et navn, deretter en sum, og så et påfølgende navn. Det kan i noen tilfeller være vanskelig å bestemme ut ifra disse om risteren er kreditor eller debitor (NIYR 1980–90: 120). I runepinne N652/B418, som ser slik ut: «Sigurðr halfan ask: Eirikr»⁴⁰, kan det tenkes at Eirik har kvittert for en mottatt vare, da innskriften omtaler en vare som måles i ask, som var et spannmål for flytende varer (NIYR 1980-90: 120).

Liestøl mener at handelen kan ha foregått slik i eksempelet med runekjevlen N655/B095: at en kreditor har sendt en oppkrever, som har risset inn på pinnen hva han har fått av de tre mennene, og deretter har han levert pinnen sammen med pengene til sin oppdragsgiver, som deretter har kvittert for summene (1964: 7). I neverbrevmaterialet kommer skyldbrevene innenfor en egen kategori, *delovye zapisi*, så denne typen brev er ikke med i mitt hovedmateriale, men jeg vil ta med noen eksempler for å vise (u)likheten mellom disse og runepinnene. Et eksempel er neverbrev № 926 som ser slik ut:

. д . грвнѣ на т[ѣ]хони кони . сноу юго . грвна . микиѳороу полъ . ц .
кнѣ и грвна . гюлопиницю . з . кнѣ . плъсковитиноу полъ . ѳ . кнѣ
домашкоу . полъ . ѳ . рѣзанѣ . на соли кна . на рубахѣ . в . кнѣ . на салѣ . ѳ .
w cereвии . д . вѣкш⁴¹

Dette brevet er en liste, med flere navn og varer nevnt, og flere beløp av ulike størrelser i ulik valuta som skal skyldes eller allerede er blitt betalt til de nevnte personene for de nevnte varene. Dette er ikke helt i samme stil som i runepinnene, der står ofte ikke varen(e) nevnt sammen med pengesummen, men det kan hende det er fordi de ble sendt sammen med en vare. De har uansett lik funksjon, nemlig å holde styr på hvem som har betalt hva for (en) viss(e) vare(r). Det er ganske mange av neverbrevene i denne kategorien som nevner varer i tillegg til pengesummer og navn, dette har jeg ikke funnet eksempel på i runepinnematerialet,

³⁹ Betalt: Bård: snaue halvannen øre. Viggo (eller vidi).

Henrik: to ertoger, dårlig vekt. Viggo (eller vidi).

Ingemund sau: to og en halv ertog. Viggo (eller vidi).

⁴⁰ Sigurd: en halv ask. Eirik.

⁴¹ Fire grivna for Tekhonovs hest. Til hans sønn en grivna. Til Mikifor fem og en halv kuna og en grivna. Til Gjulopinitj syv kuna. Til Pskovitin åtte og en halv kuna. Til Domasjek åtte og en halv rezana. For salt en kuna. For fisk to kuna. For fiskeolje ni. For fiskeinnhold (kaviar) fire veksja.

det er kanskje fordi runepinnene har fungert som følgebrev til en vare. For hvis det var tilfelle trengte man ikke å skrive hvilken vare det gjaldt i brevet. Det er også noen neverbrev som kun har navn og pengesummer listet opp i seg, disse er tolket til å være lister over gjeld. Et eksempel på et slikt neverbrev er № 905:

оу рѣтъкъѣ : гри : оу хваѣ
лиса : гри оу тѣшадѣ
. е .⁴²

Dette gjeldsnotatet er skrevet av en person som også har skrevet to andre neverbrev (№ 908 og № 910), alle omhandler betaling av varer (Zaliznjak 2004: 248-249). Her er det bare navn og pengesummer som er nevnt, ikke varer. Dette er likevel ikke helt likt runepinnene jeg har vist til nå, fordi det på disse står et navn på slutten uten en pengesum bak, som er tolket til å være kvittering for en vare. Jeg har likevel funnet eksempler på runepinner som ligner mer på dette neverbrevet, hvor det altså bare står navn og pengesummer. Et eksempel er N654/B602: «Pétr lét tvær merkr, Ólafr þrettán pund. Sverðolfr ... engu lo[kit]»⁴³. Her kommer det klart frem at både Peter og Olav har betalt, og at Sverdolv sannsynligvis fortsatt skylder penger. I neverbrev № 905 kommer det derimot ikke klart frem om de gjeldende pengesommene er betalt eller ikke, for preposisjonen oy + genitiv kan bety at det som omtales kan være hos noen, altså er det enda ikke hentet/mottatt, eller fra noen, underforstått «jeg fikk fra». Det finnes enda en runepinne som kun inneholder navn og pengesummer, nemlig N656/B324:

Hallvarði slóða: þrim p[-
Loðni faus: halfan níunda eyri, ok h[-⁴⁴

Siden denne innskriften ikke er komplett, (det er brukket av en bit som har inneholdt runer) er det vanskelig å vite om det også skulle ha vært tilført et navn på slutten av begge pengesommene jfr. N655/B095. Navnene i denne innskriften (N656/B324) står i dativ, noe som gjør at vi til moderne norsk kan oversette disse med preposisjonen «til» pluss navnene. Denne innskriften har derfor uansett en annen stil enn den nevnte innskriften på runepinne N655/B095. I følge NIYR må den som har ristet runene på N656/B324 være debitor, og han har enten gjort opp sin gjeld og gitt de nevnte pengebeløpene til de nevnte personene, eller så

⁴² Fra/hos Retka en grivna. Fra/hos Khvalis en grivna. Fra/hos Tesjata 5 [grivna].

⁴³ Peter ga fra seg to merker, Olav tretten pund. Sverdolv --- intet betalt.

⁴⁴ Til Hallvard slode: tre p[und?] --

Til Lodin faus: åtte og en halv øre, og --

har han tenkt å gjøre det (1980–90: 133). Man kan altså si at dette er en huskeliste over gjeld, ikke et gjeldsbrev, men det er ikke helt sikkert.

Jeg vil nå se nærmere på de lengste brevene som er skrevet på runepinner, nemlig runepinne N648/B195, og runepinne N650/B432, fordi innholdet i disse kan sammenlignes med innholdet i noen av neverbrevene fra mitt hovedmateriale.

Dette er runepinne N648/B195:

Hafgrími, féлага sínum, sendir Þórir fagr kvedju Guðs ok sína, sannan félagskap ok vináttu. Mart skortir mik, félagi! Ekki er mungátit, eingi fiskarnir. Vil ek at þú vitir, en eigi kref -þú bið bóndann koma suðr til vár ok sjá hvað oss liðr. Egga hann til; en kref þú einskis hluta mér; ek eigi lát þú Þóstein lang vita. Send mér hanzka nokkura. Ef Sigríðr þarf nokkurs, þá bjóð henni. Heit þú mér ekki vetta hyð válaði.⁴⁵

I dette brevet bes det om mange ting på ulike måter, som jeg også har funnet eksempler på blant neverbrevene. Tore fager klager på at han ikke har mottatt noen varer: øl og fisk, og han ber en bonde komme for å se hvordan det står til. Dette kan sammenlignes med neverbrev № 147, hvor det blir rapportert om at fisket går dårlig. I det neverbrevet ber avsenderen om at mottakeren ikke skal bli sint, for mottakeren er sannsynligvis sjefen for en gruppe fiskere. På runepinnen ber Tore fager om at mottakeren, Havgrim, ikke skal kreve ham for noe, og han ønsker også at beskjeden han gir til Havgrim skal holdes hemmelig for en viss Torstein lang. I hilsenen kan det se ut til at Tore fager og Havgrim er likeverdige handelspartnere, men vi ser at Tore flere ganger ber om ikke å bli krevd, og enda kraftigere; om ikke å bli prylt for sin hjelpeløshet. Dette er altså en ganske lik situasjon som i neverbrev № 147, altså at mottakeren har mer makt enn avsenderen. Det at avsenderen Tore også ber om at en viss bonde skal komme for å se hvilken situasjon han er i, og kanskje er det underforstått at han skal hjelpe Tore, tyder også på at Havgrim har mer makt enn Tore.

⁴⁵ Til Havgrim, felagen sin, sender Tore fager Guds og sin hilsen, sant kameratskap og vennskap. Mangt skorter det meg på, felage! Ikke er ølet for hånden, heller ikke fiskene. Jeg vil at du skal vite det, men krev meg ikke. Be bonden komme sør til oss og se hvordan vi har det. Egg ham til det, og krev ikke meg for noen ting (eller: krev ikke noe på vegne av meg), og la ikke Torstein lang vite. Send meg noen hansker. Hvis Sigrid trenger noe, så tilby henne det. Lov du meg ikke pryl for min hjelpeløshet (ikke irrettesett meg for min vanmakt).

Ellers ber han om at Havgrim skal sende ham «noen hansker». Dette må i følge NIYR forstås som et parti hansker for salg, ikke et hanskepar (1980–90: 105), noe som gir mening i og med at Tore er en handelsmann. I brevet bes det også om at ei viss Sigrid skal få hva hun måtte trenge. Dette minner om setningen vi finner i neverbrev № 414, hvor Filiks ber om at «bror Semen» skal gi til hans kone, det som hun måtte trenge. Sigrid som blir nevnt i runepinnen er derimot ikke tolket til å være noen av de involverte kone, men det kan hende hun er en slektning av Tore (Liestøl 1964: 15). Mer sannsynlig er hun en som blir påvirket negativt av at varene som skulle ha kommet til felaget ikke har gjort det. Det kan hende hun drev en skytning (kro- og innkvarteringsvirksomhet), og da går det ut over henne at ølet ikke har kommet (NIYR 1980–90: 105). Også hilsenen i neverbrev № 414 minner om hilsenen som brukes i denne runepinnen, men som nevnt er avsenderen av neverbrevet sannsynligvis sogneprest, mens avsenderen av forretningsbrevet på runepinnen sannsynligvis ikke har noen tilknytning til kirken, i hvert fall ikke ut ifra informasjonen som kommer frem i brevet.

Den neste runepinnen, N650/B432, er et krav om å tilbakebetale skyld:

Eindriði! þetta átt þú mér at gjalda: tvá mæla ok þrjú sáld, en *annarstveggi sextán mæla. En þú skalt, Eindriði, taka þat korn sem Bergþórr á mér at lúka.
Eigi minna en sextán mæla
skalt þú taka eða elligar tak þú eigi. En fopur minn
bi? ek at hann gildi mér þrjú sáld.⁴⁶

Mottakeren av brevet, Eindride, skylder avsenderen, som vi ikke vet navnet på, en mengde korn, og han må også kreve en tredje person, Bergtor, for det han er skyldig å betale, også det i kornmål. Brevet er uten noen form for hilsen og «tonen kan virke noe utålmodig» (NIYR 1980–90: 115). Avsenderen gir eksplisitt beskjed om at Eindride ikke skal ta i mot avdrag fra Bergtor, kun hele beløpet (NIYR 1980–90: 116). Eindride skal også videreformidle til avsenderens far, at avsenderen ønsker en mengde korn fra ham også. På grunn av dette kan man slå fast at avsenderen nok er bosatt et annet sted enn i Bergen, og at Eindride er hans kontaktperson i Bergen (NIYR 1980–90: 117).

⁴⁶ Eindride! Dette skylder du å levere meg som betaling: to mæler og tre sáld, og --- (dessuten?) seksten mæler. Og du skal, Eindride, ta i mot det kornet som Bergtor er skyldig å betale meg. Ikke mindre enn seksten mæler skal du ta i mot, men ellers skal du ikke ta i mot (noe). Og min far ber jeg om at han leverer meg tre sáld som betaling.

Et lignende eksempel finnes blant neverbrevene. Neverbrev № 246 er et skyldbrev som er sendt fra en mann som bor utenfor Novgorod, Zjirovit, til en mann som bor i Novgorod, Stojan. I det brevet blir det kun bedt om at mottakeren skal gjøre opp for sin egen gjeld, ikke kreve inn av andre i tillegg, slik det blir i skyldbrevet ristet inn på runepinne N650/B432. Det som det derimot trues med i neverbrevet er at noen varer skal bli konfiskert fra en adelig novgoroder på mottakeren Stojans regning. Et annet eksempel på et krav om tilbakebetaling av gjeld, hvor avsenderen bruker en trussel som skal motivere mottakeren til å betale sin gjeld er neverbrev № 915:

w̄ : ро:жнѣ:та : къ : къ:сна:ти:ноу : въ:за
 ль : е:си : оу : о:тро:{к}ка : мо:е:го : кы:е:вѣ
 гри:въ:ноу : се:ре:бра : при:съ:ли : коу:ны
 о:же : ли : не : при:съ:ле:ши то : ти : въ : по:лы⁴⁷

Her trues det med at mottakeren må betale 50% renter hvis han ikke sender pengene til avsenderen. Dette har jeg ikke funnet flere eksempler på blant neverbrevene, heller ikke blant runepinnene.

En del av runepinnen N650/B432 er usikkert tolket, men en av tolkningene av setningen « ... to mæler og tre såld og --- (dessuten?) seksten mæler.», er at Eindride skylder mottakeren alle disse mengdene korn, i tillegg til at han må kreve inn seksten mæler fra Bergtor. En annen tolkning er at Eindride betaler seksten mæler til mottakeren, for deretter å kunne kreve det samme (hele) beløpet fra Bergtor til seg selv. En siste mulighet er at Eindride stiller «som garantist for Bergtors gjeld, som han [Eindride] skulle innkreve slik han får instruks om». (NIYR 1980-90: 116). Et eksempel fra neverbrevene hvor mottakeren blir bedt om å kreve inn et pengebeløp fra en tredje person er № 84:

+ отъ твърдаты къ зоубери възми
 оу господыни три на десате рѣзанѣ
 а⁴⁸

Her instrueres bare Zuber om å hente 13 rezana hos en viss «frue», vi kan ikke vite ut ifra dette hvorfor disse pengene skal hentes, men man kan anta at det er relatert til handel, eller eventuelt skyld. Et annet neverbrev som muligens er et skyldbrev er neverbrev № 114:

⁴⁷ Fra Rozjnet til Kosnjatin. Du tok i Kiev fra min løpegutt en sølvgrivna. Send pengene. Hvis du ikke sender dem, så [blir dette et lån] med halvparten (det vil si med 50% renter).

⁴⁸ Fra Tverdjata til Zuber. Hent 13 rezana hos fruen.

+ w̄ боґош ко оуике
водаи гривену исто ⁴⁹

Her er det avsenderen som ber mottakeren om å gi en grivna til ham, enten som tilbakebetaling av gjeld, eller som et lån. Som vi ser er det mer variasjon mellom de ulike gjeldsbrevene i neverbrevene enn i runepinnene, men det kan være på grunn av det er funnet så få runepinner og så mange neverbrev med slikt innhold.

Jeg vil nå bevege meg over til runepinner med mer personlig innhold for å se om og i såfall hvilke likheter som finnes mellom disse og de personlige neverbrevene. Med personlig innhold mener jeg at de er sendt mellom folk som kjenner hverandre, og omhandler temaer innen det personlige, private liv. Dette kan være alt fra kjærlighetserklæringer til bønn om hjelp på grunn av en vanskelig hendelse. For å finne frem til slike runepinner har jeg i stor grad brukt masteroppgaven av Kristiina Püttsepp (2003), da hun skriver om vertshusinnskrifter. I disse snakkes det blant annet om kjærlighet. Flere runeinnskrifter skrevet på latin som omhandler kjærlighet er funnet på Bryggen (Püttsepp 2003: 44), men jeg vil ikke se nærmere på disse. Jeg vil derimot se på runepinne B493 hvor det står «Ann ek þér af ástum ok af ôllum huga»⁵⁰, og B17 hvor det står «Ást mín, kyss mik»⁵¹. På disse står det ikke navn på hverken avsender eller mottaker, så dette er nok ikke brev som har blitt sendt, men små beskjeder som har blitt overrasket direkte fra risteren til hans (eller hennes) utkårede. Jeg har ikke funnet noen paralleller til slike følelsesladede beskjeder blant neverbrevene. Det har nok eksistert kjærlighet i Novgorod likevel. Det vises igjen i neverbrevene, om ikke like sterkt som i runepinnene. Det er snakk om ekteskap i flere neverbrev, for eksempel i de nevnte neverbrevene № 9, og № 731. Neverbrev № 377 kom ikke med i mitt hovedmateriale fordi dette ikke er helt. Jeg vil likevel ta det med her:

w̄ микити ка ан[и] поиди за мъне азъ тьбе
хоцю а ты мене а на то послоухо игнато
мо[исиѣвъ а во] жи... ⁵²

Dette er nemlig et frierbrev fra Mikita til Anna, hvor han spør om hun vil gifte seg med ham. Her uttrykkes det ikke eksplisitt at Mikita elsker Anna, men man kan anta det ut ifra setningen

⁴⁹ Fra Bogosj til Ujka (eller til onkel). Gi en grivna i gjeld/lån.

⁵⁰ Jeg elsker deg med hele mitt hjerte og med all min hug.

⁵¹ Min kjære, kyss meg!

⁵² Fra Mikita til Anna. Gift deg med meg, jeg vil ha deg og du vil ha meg, og det er Ignat Moseev vitne på.

«АЗЪ ТЪБЕ ХОЦЮ А ТЫ МЕНЕ». Oversatt direkte til norsk blir det slik: «Jeg vil ha deg og du [vil ha] meg». I denne sammenhengen kan og bør man tolke verbet «ХОЦЮ» som «jeg vil ha deg som min kone/mann», altså påstår Mikita at de begge ønsker ekteskap (Zalijnjak 2004: 495). Brevet har altså en formell karakter da det i tillegg til dette står at Ignat er vitne på at de ønsker å inngå ekteskap. Det kan tenkes at Mikita sier dette for å vise at han har klargjort det som må til for å gjennomføre en formell bryllupseremoni og at det da er mulig for dem å inngå ekteskap.

På runepinner fra Bergen finnes det også beskjeder av grovere kaliber. Mange av disse inneholder verbet «unna», som betyr å «elske; unde» (Püttsepp 2003: 47). Et av de mest kjente er innskriften på runepinne B390: «Ingibjôrg unni mér þá er ek var í Stafangri»⁵³. Liestøl skriver om denne at det ikke er godt å si om man skal oppfatte den «som skryt eller som en advarsel» (1964: 21). Slike beskjeder har jeg heller ikke funnet eksempler på i neverbrevmaterialet.

Det er flere ting jeg har funnet eksempler på i neverbrevmaterialet som jeg ikke har funnet i runepinnematerialet. For eksempel er det noen brev som er skrevet av kvinner. Siden det er så få runepinner som åpner med ordentlige hilsener og skriver navnene på mottakeren og avsenderen, er det vanskelig å vite om avsenderen er mann eller kvinne. I de få eksemplene jeg har som åpner med hilsener med navngitte avsendere er alle navnene tolket til å være mansnavn. Det blir likevel nevnt mange kvinnenavn i runepinnene, så det kan tenkes at de også har vært avsendere av noen. I en runepinne (B149) som inngår i vertshusinnskriftene Püttsepp skriver om er det en kvinne som står bak beskjeden, men i beskjeden står hun i tredjeperson, så hun har muligens ikke ristet runene selv. Man kan altså ikke vite hvem som har ristet runene ut ifra beskjeden: «Gyða segir at þú gakk heim»⁵⁴. Man kan tenke seg at dette er en beskjed som blir gitt til en mann, ektemannen til Gyda, som sitter og koser seg med øl på et vertshus. Liestøl skriver at «Det er tydelig at mannen har smakt godt på ølet før han våger å skrive et svar på den samme pinnen. Men det er så vrøvlete at i alle fall jeg ikke kan forstå det: þansak:abakistan:rþis» (1964: 21).

⁵³ Ingebjørg elsket meg da jeg var i Stavanger.

⁵⁴ Gyda sier du skal gå hjem.

Et annet eksempel på en runepinne som kan ha blitt ristet av en kvinne er (den tidligere nevnte runepinnen) B493: «Byrli minn! Unn mér! Ann ek þér af ástum ok af öllum huga»⁵⁵ (Püttsepp 2003: 27). Püttsepp mener at denne kan ha vært ristet av en kvinne hvis man ser de to første ordene i innskriften i lys av en annen runepinne fra Bryggen, nemlig B11 (2003: 27). Runeinnskriften på pinne nummer B11 er av det grove slaget og lyder slik: «Færlig/Félig er fuð, sin byrli. /.../»⁵⁶. I innskriften brukes verbet *byrli*, som betyr å skjenke, men verbet kan også bli brukt med seksuell betydning, noe Püttsepp viser flere eksempler på (2003: 61). I B493 brukes substantivsavledningen *byrli* av verbet, som Püttsepp mener må forstås som «en som skjenker fitta, en elsker» (2003: 61) i denne konteksten, og at det derfor er en kvinne som står bak (2003: 27). Püttsepp omtaler flere runeinnskrifter som kan ha hatt en kvinnelig rister, men de er alle svært usikre, så jeg tar ikke med flere eksempler her. Mens jeg er inne på brev man er usikre på om er skrevet av kvinner vil jeg nå gjengi det tidligere nevnte neverbrev № 9:

+ Ѡ ГОСТАТУ КЪ ВАСИЛЬВИ ЮЖЕ МИ ОТЬЦЪ ДАА
 ЛЪ И РОДИ СЪДААЛИ А ТО ЗА НИМЪ А НЫНЪ ВО
 ДА НОВОУЮ ЖЕНОУ А МЪНЪ НЕ ВЪДАСТЬ НИЧЪ
 ТО ЖЕ ИЗБИВЪ РОУКУ ПОУСТИЛЪ ЖЕ МА А ИНОУ
 Ю ПОАЛЪ ДООДИ ДОБРЪ СЪТВОРА⁵⁷

Som i eksemplene fra runepinnematerialet er det ut ifra konteksten her at man tror brevet er skrevet av en kvinne. I dette brevet har man en åpningsfrase med navnet på avsenderen, så man skulle tro at man ut ifra navnet kan bestemme kjønn på avsenderen, men det er ikke tilfellet her. For «ut fra rent språklige kriteria tyder navnet Gostjata på at dette er et mansnavn i likhet med tallrike andre med samme struktur og endelse» (Bjørnflaten 2005: 79). I følge Bjørnflaten har det tidligere blitt argumentert for at man kan se avsenderen som en mann, «en sønn i farens første ekteskap» (2005: 79). Den vanligste fortolkningen av innholdet er nok likevel at avsenderen Gostjata er en kvinne. I brevet ber avsenderen Gostjata mottakeren Vasil om å komme til henne, og hun forklarer grunnen til at hun ønsker dette. Hun har blitt forlatt av sin ektemann til fordel for en annen kvinne, og nå står hun alene uten sine gjenstander og uten et hjem, for ektemannen har kastet henne ut. Her brukes verbet «доехать/приехать», altså er det snakk om at Vasil må reise langt, med hest eller kanskje

⁵⁵ Sjenkesvennen min/min elskede, elsk meg, jeg elsker deg med hele mitt hjerte og med all min hug.

⁵⁶ Fæl/herlig er fitta, måtte pikken skjenke den! /.../.

⁵⁷ Fra Gostjata til Vasil. Det som far og slektningene mine gav sammen, det er hos ham. Men nå gifter han seg på nytt, og meg gir han ingenting. Det ble slått på hender (som tegn på nytt forhold), han jaget meg, og tok en annen til kone. Kom, vær god.

med båt. I følge Zaliznjak er det ikke bare verbet som avslører dette, men også brevets natur: hvis Gostjata hadde bodd i Novgorod, som nok Vasil gjorde, kunne hun enkelt ha oppsøkt ham der for å be om hjelp (2004: 300). Et annet eksempel på et neverbrev med en kvinne som avsender er № 538, som er fra prestekona til presten. Det er sjeldent at avsenderen og mottakeren ikke er nevnt med navn i neverbrevene, men med yrkestittel. Jeg nevnte i forbindelse med dette brevet at innholdet er sensitivt, og det er sikkert derfor prestekona velger ikke å oppgi sitt og ektemannens fulle navn. Stilen i brevet er streng, og prestekona gir presten beskjed om hva som har skjedd kort og konsist, og nærmest beordrer ham om å få orden på sakene. Siden mottakeren og avsenderen kjenner hverandre godt er det ikke behov for formaliteter og høflige tiltaler. Et annet eksempel på et neverbrev som sannsynligvis er mellom to ektefeller er № 43:

ѡ бориса . ко ностасии . како . пѣ
риде . сѧ . грамота . тако . пришѣ
ли ми . цоловѣкъ . на жерепцѣ
зане ми . здѣсе . дѣль . много . да
пришли . сороцицю . сороцицѣ за
быле . ⁵⁸

Også dette brevet har en uformell stil. Det inneholder bare et par korte beskjeder. Boris ber Nastasja, sannsynligvis hans kone, om å sende ham en mann på hest, og han oppgir grunnen til dette – han har mye å gjøre. Han ønsker også at hun sender ham skjorten sin, også her skriver han hvorfor – han har glemt den. Det finnes flere eksempler på brev hvor grunnen til at en person ønsker det han eller hun ber om blir oppgitt. For eksempel blir det i det tidligere nevnte neverbrev № 53 bedt om at et kjøpsdokument blir sendt. Grunnen til at avsenderen vil ha dokumentet tilsendt er oppgitt: «да пришли сѣмо куды грамота поведе дать ми розумно/да пришли сюда, чтобы мне было понятно, куда поведет купчая грамота», altså vil avsenderen finne ut hvor grensen på hans jordstykke går. Stilen i dette brevet er høflig da det begynner med hilsenen «поклонъ». Som nevnt tidligere i forbindelse med dette brevet er man ikke sikre på hvilket forhold avsenderen og mottakeren har. En av grunnene til at det er rimelig å anta at avsender og mottaker i neverbrev № 43 er mann og kone er at det mangler en sånn høflig hilsen (Kempgen 2006). Hvis det stemmer kan kanskje hilsenen i neverbrev № 53 tyde på at mottaker og avsender *ikke* er mann og kone.

⁵⁸ Fra Boris til Nastasia. Når dette brevet ankommer, send meg en mann på hest, for her hos meg er det mange oppgaver. Og send skjorta — jeg glemt skjorta.

Neverbrev № 109 er ikke fra eller til en kvinne, men det er snakk om at det har blitt kjøpt en kvinnelig slave:

грамота : вѣтъ жѣзномира : къ мѣкоуле :
коупиль еси : робоу : плъскове : а нуне ма :
въ томъ : ала кънагыни : а ныне са дроуѣ
жина : по ма пороучила : а ныне ка : посьѣ
ли къ томоу : моужеви : грамотоу : ели
оу него роба : а се ти хочоу : коне коупиѣ
въ : и кънажъ моужъ въсадивъ : та на съѣ
воду : а ту атче еси не възаль коунъ :
техъ : а не емли : ничъто же оу него : ⁵⁹

Her vet man ikke sikkert hvilket forhold mottakeren og avsenderen har, men i hvert fall har avsenderen Zjiznomir blitt arrestert for at Mikul har kjøpt denne kvinnelige slaven, så han virker ikke helt fornøyd. Jeg har ikke funnet eksempler på andre brev som nevner slavehandel hverken i runepinnematerialet eller i neverbrevmaterialet. En annen ting jeg kun har funnet i dette brevet, er setningen: «а се ти хочоу/А я вот хочу». Her sier altså avsenderen eksplisitt at «dette vil jeg», istedenfor bare å skrive hva han ønsker slik det blir gjort i flere andre setninger i dette brevet, og som er vanlig å gjøre i andre brev. Dette brevet har ikke direkte med handel å gjøre, og omstendighetene rundt brevet er uklare, man kan ikke vite ut ifra informasjonen i brevet akkurat hva som har skjedd.

Av dette kan man slå fast at kvinner blir nevnt en hel del i både neverbrev og runepinner. Mens det finnes noen neverbrev man er ganske sikre på at er skrevet av kvinner, er dette mer usikkert i runepinnematerialet, men det kan tenkes at kvinner ristet beskjeder på runepinner. En ting er sikkert: det er hovedsakelig menn som står bak både runepinnene og neverbrevene.

Når det gjelder spontanitet i neverbrevene virker det stort sett som at avsenderne har hatt et gjennomtenkt budskap, og at de da har tatt seg tid til å sette seg ned for å formulere budskapet sitt skikkelig. Dette vises jo også da avsenderne gjerne bruker ordentlige, faste åpningsfraser og andre formaliteter. Også blant runepinnene har jeg vist eksempler på flere brev som virker

⁵⁹ Brev fra Zjiznomir til Mikul. Du kjøpte en [kvinnelig] slave i Pskov, og for dette ble jeg arrestert av fyrstinnen. Og etterpå sverget troppen for meg. Send derfor brev til mannen, hvis han har slaven. Og dette vil jeg, at en hest blir kjøpt og det settes en fyrstelig mann [på hesten], som [går] til konfrontasjoner/forhandlinger. Og du, hvis du [enda] ikke har fått de pengene, ikke ta noe fra ham.

foreseggjorte og som ikke er særlig impulsive, for eksempel runepinnene N650/B432 og N648/B195. Det finnes også brev og beskjeder skrevet på runepinner som virker impulsive og spontane, og jeg har ikke funnet like mange eksempler på slike i neverbrevmaterialet. Neverbrevene jeg har analysert er i kategorien brev, så det er ikke så rart at jeg ikke har funnet noen trekk som kan vise at de er spontane, men det finnes neverbrev som er skrevet raskt, og derfor inneholder feil. Bjørnflaten nevner neverbrev № 531, som er et sånt brev, det er skrevet «i all hast ettersom det åpenbart inneholder feil og ikke fullførte ord» (2005: 81). Dette er i tillegg det lengste neverbrevet som er funnet, og det er skrevet på begge sider av neveren. Saksforholdene det skrives om i brevet er svært intrikate som vi kan se:

Innsiden av neveren:

+ Ѡ ане покло ко климате брате господине попецалоуи о моемо ороудье
коснатин|оу а ныне извета емоу людими како еси возложило пороукоу на мою
сестроу и на доцерь еи н|азовало еси сътроу мою коровою и доцере бладею а
нынеца ѳедо прѣхаво оуслышаво то слово | и выгонало сетроу мою и хотело
потати а нынеца господине брате согадаво со воелавомо молови емоу | тако еси
возложило то слово такоко доведи аже ти возомолови коснатино дала роукоу |
{л}за зате ты же браце господине молови емо тако

Utsiden av neveren:

оже боудоу люди на мою сътроу оже боудоу люди при комо боудоу дала
роукоу за зате то те а во вине | ты пако брате испутаво которое слово звело
на ма и пороукоу а боудоу люди на томо тебе не сетра | а моужевии не жена
ты же ма и потени не зера на ѳедора и даала моа доци коуну людими с
ызвето|мо а заклада просила и позовало мене во погосто и азо прехала оже оно
поехало проце а река тако | азо солю :д: дворано по гривене събра⁶⁰

I dette brevet er det til tross for at det bærer preg av å ha blitt skrevet nokså hurtig, brukt høflige fraser og tiltalemåter. Det er også gjengitt indirekte tale, noe som er sjeldent i

⁶⁰ (Bjørnflatens oversettelse (2005: 81), ikke min egen): Fra Anna med hilsen til Klimjata. Min herre bror, ta hånd om mitt tvistemål med Kosnjatin. La folkene gjøre kjent for ham i dag: Du har fremsatt anklage mot min søster og hennes datter og kalt min søster hore og datteren et ludder. Og i dag etter å ha kommet hjem, fikk Fedor høre dette og han jaget henne ut og ville drepe henne. Rådslå deg, min herre bror, i dag med Vojeslav og si til ham (Kosnjatin): Slik som du har fremsatt denne anklage, før så vitner. Dersom Kosnjatin sier at hun har gitt seg hen til svogeren, si så du, min herre bror, til ham: Dersom det kan anføres vitner mot min søster, dersom det kan anføres vitner for at hun har gitt seg hen til svogeren, så er jeg skyldig. Dersom du bror, etter å ha undersøkt hvilket ord og anklage han rettet mot meg, finner vitner på det, så er jeg ikke søster for deg eller kone for min mann. Drep du så meg uten å bry deg om Fedor. Min datter gav penger i folks nærvær med anklagen og krevde pant. Han ba meg komme til kirkegården og jeg reiste fordi han reiste idet han sa: Jeg sender fire domsmenn etter en grivna sølv.

neverbrevene og særlig sjeldent i runepinnematerialet. Selv om dette brevet er skrevet raskt, og beskjeden lyder nokså desperat, kan det likevel diskuteres om det er spontant på samme måte som de spontane runeinnskriftene. Impulsivt kan det heller ikke sies å være, det er skrevet på grunn av alt som har skjedd og det er nok godt gjennomtenkt. Avsenderen Anna har nok hatt det travelt med å formidle sin sak fordi hun har villet sende brevet av gårde fort, for å få hjelpen hun ber om raskt. På grunn av dette ser jeg ikke helt at det er spontant på den måten runepinner kan være det, altså er jeg delvis enig med Püttsepps påstand, i hvert fall når det gjelder de personlige brevene.

4. KONKLUSJON

I min analyse har jeg funnet ut at innholdet i neverbrevene og runepinnene har likhetstrekk på flere områder. Jeg har vist at de kan sammenlignes i flere kategorier utenom brev, blant annet merkelapper, magiske og religiøse innskrifter, tegninger og alfabetinnskrifter. I kategorien brev har jeg vist i analysen av disse at det finnes visse hilsener i neverbrevene som er forbeholdt formelle brev. Jeg har funnet eksempler på formelle hilsener i runepinnene også, men ikke like mange som i neverbrevene, muligens grunnet at utvalget av formelle brev i form av runepinner er mindre enn det som finnes av neverbrev. Det finnes høflige åpningsfraser i runepinnematerialet også. Mange av disse inneholder kun ett navn, ikke to, så man kan ikke vite hvem som er avsenderen (for det er ofte navn på mottakeren som står i brevet). I neverbrevene i mitt materiale står som regel avsender og mottaker oppført med navn i begynnelsen av brevet. Blant neverbrevene finnes det noen faste hilsener og åpningsformularer som går igjen i flere brev, altså kan man påstå at det fantes en slags mal for hvordan man åpnet et brev. Det finnes også hilsener som ikke opptrer i like mange brev, så disse var kanskje ikke like vanlige, men var muligens likevel allment godkjente hilsener og åpningsformularer.

Når det gjelder min sammenlignende analyse av runepinner og neverbrev, var det flere momenter og trekk ved neverbrevene som sto klarere frem, og som jeg ikke hadde tatt opp i diskusjonene rundt neverbrevene. Jeg fant derfor nye eksempler fra nye neverbrev, også utenfor mitt hovedmateriale, i tillegg til eksempler fra neverbrevene jeg alt hadde gjengitt. Her fant jeg for eksempel at tilnavn opptrer hyppig i runepinnene, mens det i neverbrevene er vanlig å omtale hverandre med fornavn. Jeg fant også unntak for dette, men jeg ser altså etter tendenser, og tendensen er at avsenderen og mottakeren av et neverbrev blir omtalt med sitt fornavn.

De som skrev neverbrev og runepinner var typisk menn. Det finnes, som jeg har vist, noen neverbrev som er skrevet av kvinner, men blant runepinnematerialet er det mer usikkert om kvinner har vært avsendere av disse. Jeg har tatt med noen eksempler på runepinner som det er mer sannsynlig at kvinner har skrevet enn andre, men man kan ikke fastslå sikkert at kvinner skrev runepinner ut ifra disse. For øvrig kan man slå fast at neverbrev og runepinner

ble skrevet av folk fra ulike lag av samfunnet, i motsetning til for eksempel krøniker, som ble skrevet av fyrstens administrasjon, eller i sammenheng med kirken eller kloster.

Innholdet i neverbrev og runepinner varierer, noen sjangre finnes blant begge, andre ikke. Blant neverbrevene finnes det rettslige dokumenter som er profesjonelt og formelt utformet, slike brev har jeg ikke funnet eksempler på i runepinnematerialet. Skyld- og gjeldsbrev er derimot utbredt hos begge, om enn ulikt formulert. Runepinnene er ofte korte og inneholder kun navn og en pengesum, noe som gjør at det er vanskelig å bestemme om navnet representerer den som skylder penger eller den noen (risteren) skylder penger til. Slike brev forekommer også blant neverbrevene, men tendensen blant disse er at det kommer klart frem hvem som skylder penger til hvem.

Jeg har hovedsakelig fokusert på forretningsbrev i min analyse, og blant disse er det som nevnt flere likhetstrekk. Jeg har også analysert neverbrev og runepinner med personlig innhold, og funnet likheter og forskjeller mellom disse. En av de største forskjellene er uttrykksmåten. Blant runepinnematerialet finnes det brev som inneholder eksplisitte uttrykk om sex og kjærlighetserklæringer. Sistnevnte finnes også i neverbrevmaterialet, men tendensen er ikke så klar blant disse. I forbindelse med dette diskuterte jeg om neverbrev er mindre spontane enn runepinner. I diskusjonen rundt denne problemstillingen kom jeg frem til at det i noen sjangre, blant annet i den nevnte personlige, kan se ut som at neverbrev har mindre spontane innskrifter enn runepinner. Det kan tenkes det har med prosessen bak selve ristingen å gjøre, slik opphavskvinnen til problemstillingen, Kristiina Püttsepp, foreslår. Jeg tenker også det kan ha noe å gjøre med omstendighetene og miljøet brevene ble skrevet i.

Siden runepinnene er korte, er det vanskelig å få mye informasjon ut av dem. Man har flere lange neverbrev som er fullstendige, så disse er det lettere å hente informasjon ut fra. Hvorfor forskjellen mellom lengden og innholdet her er så stor er vanskelig å si, kanskje har det med bevaringsforhold å gjøre, kanskje tradisjon. Materialet har muligens også en innvirkning på lengden, da man kan få mye skrift inn på en stor bit never, mens man på en liten pinne ikke får plass til like mye tekst, selv ikke når man bruker alle fire sidene. Jeg har som sagt bare analysert to lange runepinner, mens jeg har mange neverbrev som er ganske lange og da

samtidig forteller mye. Jeg synes likevel jeg har fått mye ut av å sammenligne disse to kommunikasjonsmidlene med hverandre, og jeg har funnet flere likhetstrekk mellom dem.

4.1. Kritisk blikk på eget arbeid

Når man utelukker store deler av materialet som finnes, går man også glipp av informasjonen dette materialet inneholder. Det er en begrensning i min oppgave at jeg ikke har kunnet analysere alt som finnes av neverbrev og runepinner, og det kan tenkes at noen av funnene mine må modereres i lys av et større materiale. For eksempel hadde jeg lenge inntrykk av at det ikke fantes magiske innskrifter blant neverbrevene, men så kom jeg over noen eksempler på magiske innskrifter i det nevnte utstillingsheftet *Skrift... i middelalderens Russland og Trondheim*, som jeg da tok med i analysen. Det kan altså hende at jeg har konkludert med at det finnes trekk i runepinner som ikke finnes i neverbrev eller omvendt, og at det viser seg ikke å stemme, eller bare stemme delvis. Det vil ikke dermed si at det ikke var nødvendig å ekskludere store deler av materialet. Prosessen med å oversette alle neverbrevene til norsk har vært svært tidkrevende, men helt nødvendig for å forstå innholdet i dem ordentlig. Denne masteroppgaven hadde aldri blitt ferdig (eller det hadde i hvert fall tatt noen år) hvis jeg skulle ha analysert absolutt alle funnene fra Novgorod, som per i dag overstiger 1000. Jeg syntes det var naturlig å velge en sjanger innen neverbrevene som kunne gi mye informasjon, og valgte derfor brev. Mer problematisk er det kanskje at jeg, med noen få unntak, valgte å utelate brev som ikke var hele, da noen av disse også inneholder mye informasjon.

Jeg syntes det var naturlig å velge byene Bergen og Novgorod som utgangspunkt for min undersøkelse, både på grunn av at disse byene var viktige handelsbyer i middelalderen, og fordi man i disse byene har gjort mange funn. Jo flere funn, desto lettere er det å finne mye informasjon om og ut av funnene. Jeg synes ikke det er problematisk å utelukke funn fra andre byer, men igjen kan det da altså finnes trekk som jeg ikke har fått med i min analyse når det gjelder ett eller begge land. Jeg omtaler jo heller ikke tendensene i landet (og i hvilken grad man kunne snakke om land i perioden jeg skriver om er også diskutabelt), men om tendensen i de aktuelle byene jeg har valgt.

Det er mer problematisk at jeg ikke har tatt hensyn til dateringen av neverbrevene og runepinnene i min analyse. Slik jeg nå har gjennomført analysen kan det godt hende at jeg sammenligner et neverbrev datert til 1100-tallet med en runepinne fra 1300-tallet. Det kan likevel forsvares siden jeg hovedsakelig ser på innholdet. Tradisjoner kan riktignok endre seg, og det kunne fort blitt problematisk om det hadde skjedd en drastisk endring i innholdet, men det virker som at tradisjonen med å skrive slike brev har holdt seg stabil innenfor perioden de er skrevet i, og at innholdet i dem også er stabilt. I tabellen i DND (som jeg har gjengitt på side 13), som viser utbredelsen av ulike hilsener i neverbrevene, ser man at noen hilsener har vært mer brukt enn andre i visse perioder. Zaliznjak viser også rent grafiske endringer som skjer og viser distribusjonen av disse endringene med grafer (2004: 21–34). Når det har skjedd såpass mange endringer i stil, kan det også tenkes at innholdet endret seg i perioder, selv om jeg ikke har funnet eksempler på det.

Det som står klart etter denne undersøkelsen er imidlertid at neverbrevene er sammenlignbare med runepinnene til tross for eventuelle endringer i samfunnet, eller eventuelle ulikheter som finnes mellom byene Novgorod og Bergen og levesettet i disse byene. Jeg har jo også vist på at andre omtaler og sammenligner neverbrev i forbindelse med andre skriftlige kilder fra andre perioder og andre samfunn. Det som betyr mest for sammenligningsgrunnlaget er funksjonen disse arkeologiske funnene hadde i samfunnet, og jeg har vist i min analyse at neverbrev og runepinner hadde samme funksjon.

4.2. Forslag til videre forskning

Noe av det jeg mener er problematisk i min oppgave er at jeg ikke har tatt hensyn til datering av brevene. Det kunne ha vært en idé å gjøre en lignende undersøkelse som jeg har gjort, men da enten å begrense materialet til en kortere periode, for eksempel bare hundre år, eller skrive om en lengre periode, men bare sammenligne brev med lik datering. Selv om samfunnet ikke endret seg så mye i den perioden jeg skriver om, kan det likevel være små endringer som har skjedd, for eksempel i den språklige stilen.

Flere har alt skrevet om trekk som vises i neverbrev i sammenheng med at bojarerne fikk mer makt. Det kunne ha vært interessant å sammenligne den typen funn med funn fra Bergen, og

se om slike politiske samfunnsendringer kan vises igjen i runepinnematerialet. For eksempel er det jo en kjent sak at det både i Bergen og Novgorod ble opprettet kontorer for hanseatene på midten av 1300-tallet, så det hadde vært interessant å finne ut på hvilke måter disse gjenspeiles i neverbrev og runepinner.

Ellers er det jo selvsagt en mulighet å gjøre en større undersøkelse og ta med flere, både hele og fragmenterte neverbrev og runepinner i alle sjangre og fra flere byer. Jeg har tatt med neverbrev og runepinner fra flere sjangre, men jeg har hatt hovedfokus på brev, og fikk derfor ikke ordentlig oversikt over de andre sjangrene. Det finnes sikkert flere likheter og ulikheter i de forskjellige sjangrene som kunne vært interessante å undersøke nærmere.

4.3. Bonusresultat

Jeg har brukt mye tid på å oversette neverbrevene til norsk, og jeg synes det arbeidet har vært givende og lærerikt. Jeg håper også at dette kan bidra til at flere fatter interesse for denne spennende kilden, og at min oppgave kan ha en formidlingsverdi. Selv synes jeg det er spennende å se at så mye er felles for våre forfedre. Det er jo en kjent sak at skandinaver, eller vikinger om du vil, reiste til Holmgard, som er det gamle navnet på Novgorod, så de har nok utvekslet ideer og tanker med innbyggerne der. Kanskje skriftkulturen også er påvirket av denne utvekslingen. Nå om dagen er det mye fokus på samarbeid mellom Norge og Russland i sammenheng med olje i Barentshavet. Jeg synes det kunne vært spennende å vise frem neverbrev og runepinner som et eksempel på at våre to nasjoner har vært ganske like i fortiden.

Det er nok fokus på neverbrev i Russland og Novgorod på samme måte som det er fokus på runepinner i Norge og Bergen, men jeg synes det hadde vært kjekt om flere kunne se disse unike kildene i sammenheng med hverandre. Jeg håper min oppgave kan bidra til at flere ser de likhetstrekkene jeg ser, og ønsker å undersøke dem nærmere. Oversettelsene jeg har gjort kunne sikkert vært bedre. Formidlingsmessig kunne de ha vært mer moderniserte og lettere forståelige, og forskningsmessig kunne de sikkert ha ligget nærmere originalteksten, så dette er noe man kunne ha arbeidet med. Jeg synes uansett jeg har gjort et godt forarbeid til en

større formidling av neverbrev i Norge. Kanskje noen kan bli inspirert av min oppgave og ønske å ta på seg arbeidet med å oversette runepinner til russisk.

LITTERATUR

Artsikhovskij, Artemij Vladimirovitsj og Borkovskij, Viktor Ivanovitsj, 1963. *Novgorodskije gramoty na bereste (iz raskopok 1956-1957gg.)* (Bind 5). Moskva: Akademii nauk SSSR.

Artsikhovskij, Artemij Vladimirovitsj og Janin, Valentin Lavrentevitsj, 1978. *Novgorodskije gramoty na bereste (iz raskopok 1962-1976 gg.)* (Bind 7). Moskva: Akademii nauk SSSR.

Bagge, Sverre, 2013. «Fra viking til kristen konge», *Fragment frå fortida*. Geir Atle Ersland og Øystein Hellesøe Brekke (red.). s. 67–84. Oslo: Dreyers forlag.

Bjørnflaten, Jan Ivar, 2005. «Neverbrevene», *Eldre slaviske tekster. Innledninger, kommentarer, ordforklaringer. Tredje utgave.* (Kompendium) s. 76–82. Oslo: Universitetet i Oslo.

Franklin, Simon, 2002. *Writing, Society and Culture in Early Rus, c. 950–1300*. Cambridge: University Press.

Isaksen, Marianne Freng, 2012. *Navnet skjemmer ingen – navn og identitet hos russere i Norge*. (Masteroppgave) Bergen: Universitetet i Bergen.

Janin, Valentin Lavrentevitsj, 1965. *Ja poslal tebe berestu*. Moskva: Izdatelstvo moskovskogo universiteta

Janin, Valentin Lavrentevitsj, 1992. «The Archaeological Study of Novgorod: an historical perspective», *The Archaeology of Novgorod, Russia – Recent Results from the Town and its Hinterland*. Mark A. Brisbane (red.). s. 67–106. Lincoln: Society for medieval archaeology.

Janin, Valentin Lavrentevitsj, 2008. *Otsjerki istorii srednevekovogo Novgoroda*. Moskva: Jazyki slavjanskikh kultur.

Janin, Valentin Lavrentevitsj. (red.), 2003. *Berestjanye gramoty: 50 let otkrytija i izutsjenija*. Moskva: Indrik.

Janin, Valentin Lavrentevitsj, Zaliznjak, Andrej Anatoljevitsj, Gippius, Aleksej Alekseevitsj, 2004. *Novgorodskije gramoty na bereste (iz raskopok 1997-2000 gg)* (Bind 11). Moskva: Russkie slovari.

Jansson, Ingmar (red.), 1996. *The Viking Heritage – A Dialogue between Cultures*. Borås: Statens Historiska Museum.

Johansen, Arne B. 1997. «Skrift gjennom tusen år – fra runer til internett», *Skrift... i middelalderens Russland og Trondheim*. Arne B. Johansen (red). Trondheim: Vitenskapsmuseet.

Knirk, James E. (red.), 1980–90. *Norges innskrifter med de yngre runer* (Bind 6) (NIYR). Oslo: kjeldeskriftfondet.

Liestøl, Aslak, 1964. *Runer frå Bryggen*. Bergen: Det midlertidige bryggemuseum.

- Miura, K., 2003. «Popytka sravnitel'nogo analiza russkikh berestjanykh gramot i japonskikh mokkanov», *Berestjanye gramoty: 50 let otkrytija i izutsjenija*. Valentin Lavrentevitsj Janin (red.). s. 235–252. Moskva: Indrik.
- Mundal, Else, 2013. «Sagaskrivarane og Bergen», *Fragment frå fortida*. Geir Atle Ersland og Øystein Hellesøe Brekke (red.). s. 174–199. Oslo: Dreyers forlag.
- Patsjkunova, E. E. 2003. «Vozmoznosti rekonstruktsii tsjastnoj zjizni novgorodtsev XI–XV vv. po berestjanym gramotam», *Berestjanye gramoty: 50 let otkrytija i izutsjenija*. Valentin Lavrentevitsj Janin (red.). s. 125–133. Moskva: Indrik.
- Picchio, Riccardo, 1979-1980. «The Slavonic and Latino-Germanic Background of the Novgorod Texts on Birch Bark», *Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students* (Harvard Ukrainian Studies, Vol. 3/4, Part 2.) s. 650–661. Boston: Harvard Ukrainian Research Institute.
- Püttsepp, Kristiina, 2003. *Kjærlighet på pinne – vertshusinnskifter fra norske middelalderbyer*. (Masteroppgave). Oslo: Universitetet i Oslo.
- Rybina, Elena Aleksandrovna, 1992. «Recent Finds from Excavations in Novgorod», *The Archaeology of Novgorod, Russia – Recent Results from the Town and its Hinterland*. Mark A. Brisbane (red.). s. 160–192. Lincoln: Society for medieval archaeology.
- Spurkland, Terje, 2004. «Literacy and Runacy in Medieval Scandinavia», *Scandinavia and Europe 800–1350. Contact, Conflict and Coexistence*. Jonathan Adams og Katherine Holman (red.). s. 333–344. Turnhout: Brepols.
- Sunde, Jørn Øyrehagen, 2013. «Eit vell av rettslege normer», *Fragment frå fortida*. Geir Atle Ersland og Øystein Hellesøe Brekke (red.). s. 106–123. Oslo: Dreyers forlag.
- Tolotsjko, Pjotr Petrovitsj, 2003. *Russkie letopisi i letopistsy X–XIII vv.* St Petersburg: Bibliotheca Slavica.
- Tsjerepnin, Lev Vladimirovitsj, 1969. *Novgorodskije berestjanye gramoty kak istoritsjeskij istotsjnik*. Moskva: Nauka
- Zaliznjak, Andrej Anatoljevitsj. 2004. *Drevnenovgorodskij dialekt (DND)*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury.
- Ågotnes, Anne (red.), 1997. *Runer fra Bryggen og andre smakebiter fra samlingene*. Bergen: Bryggens museum.

Internett

URL 1

Digitalisert katalog med neverbrev.

www.gramoty.ru

URL 2

Digitalisert katalog med runepinner:

Liste over B/BRM/N og brnr-numrene. (B001- 670).

<http://www.nb.no/baser/runer/ribwww/norsk/rib3.html>

Grebensjtsjikova, N. S, 2005. «Poklon i etimonimy etogo slova v retsjeetiketnoj sisteme vostotsjnykh slavjan», *Kultura narodov Pritsjernomorja*, № 60, bind 3.

[http://194.44.242.245:8080/bitstream/handle/123456789/35328/12-](http://194.44.242.245:8080/bitstream/handle/123456789/35328/12-Grebenshchikova.pdf?sequence=1)

[Grebenshchikova.pdf?sequence=1](http://194.44.242.245:8080/bitstream/handle/123456789/35328/12-Grebenshchikova.pdf?sequence=1)

Kempgen, Sebastian, 2006. «“Boris an Anastasija: Schick’ mir ein Unterhemd”.

Ein textlinguistisch-pragmatischer Zugang zu den Birkenrinden Nr. 43 und 49.»

http://kodeks.uni-bamberg.de/slavling/downloads/SK_Gramota_43_&_49.pdf

Mesjtsjerskij, Nikita Aleksandrovitsj, 1995. «Susjtsjestvoval li ”epistoljarnyj stil” v Drevnej Rusi? Iz zametok o gramotakh na bereste.»

<http://www.philology.ru/linguistics2/meshchersky-95c.htm>

Store norske leksikon på nett

SNL 1:

Tiende. (28.02.2013)*

<http://snl.no/tiende>

SNL 2:

Novgorod – by. (27.02.2013)

<http://snl.no/Novgorod/by>

SNL 3:

Norges historie fra 1130 til 1537 – Høy- og senmiddelalder. (27.02.2013)

http://snl.no/Norges_historie_fra_1130_til_1537/H%C3%B8y-%20og%20senmiddelalder

SNL 4:

Smør. (27.02.2013)

<http://snl.no/sm%C3%B8r>

SNL 5:

Enhetsystem – Eldre og fremmede måleenheter. (27.02.2013)

<http://snl.no/enhetsystem/Eldre%20og%20fremmede%20måleenheter>

SNL 6:

Nestorkrøniken. (09.04.2013)

<http://snl.no/Nestorkr%C3%B8niken>

SNL 7:

Tått. (28.02.2013)

<http://snl.no/t%C3%A5tt>

*Datoene i parentes er når artiklene sist ble oppdatert, ikke når jeg leste dem.

Alle linkene ble sist sjekket av meg 02.05.13.

Indeks over hele neverbrev som er med i oppgaven

Neverbrev №	Gjengitt på side
9	63
30	49
43	64
53	39
67	40
78	50
84	60
109	65
114	61
147	40
160	49
167	52
246	48–49
350	50
361	40–41
366	41
370	42
377	61
383	51
414	43
415	44
417	50–51
446	43
531	66
538	51
549	45–46
590	36
605	45
632	28
682	47
715	32–33
731	46
765	44
771	52
849	53
905	57
915	60
926	56
927	50